

Մ. Ն. ԿՈՒՑԱԵՎ

ԳՐԲԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՎ

ԳՐԲԱՄՈԼՈՒԹՅՈՒՆ

002
y-99

ԸՍՍԸ գրքասերների ընկերություն

Գրքասերի գրադարան
Մ.Ն. ԿՈՒՑԱԵՎ

ԳՐՔԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՎ
ԳՐՔԱՄՈԼՈՒԹՅՈՒՆ

080

(Գրքասիրության հոգեբնասություն)

«Սովետական գրող» հրատարակչություն
Երևան - 1981

Քարգմանիչ՝ Ա. Բ. ՅՈՒՉՔԱՆՅԱՆ
Խմբագիր՝ Լ. Վ. ՄԻՐՉԱՆՅԱՆ

«Գրքասիրության և գրքամուսուլուն» գրքի հեղինակ Միխայիլ Եփրայեմիչ Կուֆանը (1855—1948) լավ հայտնի է գրքագիտության և մատենագիտության վերաբերյալ իր աշխատություններով: Այս աշխատության մեջ հեղինակն ուսումնասիրում է գրքի նկատմամբ սիրո տարրեր գրանորմները, տարրեր ժամանակներում գրքին տրված դեպատեղականները: Նա հենվում է հսկայական նյութի վրա, որին իրեն սուսական և արևմտամեթոդական գրքի փորձասու գիտակ, ազատ տիրացեալում է: Այս գրքի մասին խոսվելիս անպատեալ հիշատակվում է, որ օտ գրքասիրության տեսական հիմնավորումը ապու միակ փորձն է մեր երկրում: Անշուշտ, այս աշխատությունը կհետաքրքրի և հայ քննիչներին:

«Գրքասիրության և գրքամուսուլուն» գիրքը առաջին անգամ լույս է տեսել Անիեղբայրներ, 1927 թվականին: 1980 թվականին այն վերահրատարակվել է Մոսկվայում, «Կեդգաս» հրատարակչության կողմից:

ՀՅՍՀ Գրհասերների քննիչություն,
քարգմանված է հայերեն, 1981

Մ. Ն. ԿՈՒՖԱՆԵՎԸ ԵՎ ՆՐԱ «ԳՐՔԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ» ԵՎ
ԳՐՔԱՄՈՒԹՅՈՒՆ» ԳԻՐԸԸ

«Գրքասիրություն և գրքամուսուլուն» գրքի հեղինակ Միխայիլ Եփրայեմիչ Կուֆանը (1855—1948) լավ հայտնի է մատենագիտության և գրքագիտության բնագավառի իր աշխատություններով, որոնք վերաբերում են 19-րդ դարի ռուսական գրքահրատարակության ուսումնասիրմանը, արտասահմանյան մատենագիտությանը, գործնական մատենագիտության բազմազան պրոբլեմներին, գրքագիտությանն ամբողջությամբ վերցրած:

Մ. Ն. Կուֆանի կյանքը հարուստ չէ արտաքին իրադարձություններով և նշանավորվում է հետաքրքրությունների շրջանակի բավական վաղ նկատմամբ, որ հաճախ է հանդիպում խոշոր գիտնականների մոտ:

Մ. Ն. Կուֆանը ծնվել է 1855 թ. հոկտեմբերի 31-ին, գյուղական քանաչի բազմազամ ընտանիքում, Վորոնեժի նահանգի Օտրոգոբսկի գավառի Նոր Կալիսկա ավանում: Գիմնազիան ավարտելուց հետո (1907 թ.) Մ. Ն. Կուֆանը ընդունվում է Պետերբուրգի պատմաբանասիրության ինստիտուտը, դրա հետ միաժամանակ սկսում պարապմունքները Պետերբուրգի հեղափոխության ինստիտուտում:

Այդ ժամանակ հնագիտությունը համարվում էր հին անցյալն ուսումնասիրող գիտությունների յուրահատուկ կոմպլեքս, և ինստիտուտում դրա յուրացումն ընդգրկում էր պատմական, քանասիրական և դրանց կից հումանիտար գիտությունների լայն շրջանակ, այդ թվում և մատենագիտությունը:

Մ. Ն. Կուֆանը լայն պատրաստություն է ստացել պատմության և քանասիրության դիսցիպլինների գծով, որոնց նկատմամբ նա ատանճանաստուկ հավում էր սամում:

Կրթություն ստանալուց հետո Կուֆանը դասավանդում է հին ու նոր լեզուներ, արամաբանություն, մանկավարժություն, աշխարհագրություն,

իսկ ավելի ուշ նաև գրքագիտական դիսցիպլիններ, այս բոլորը գու-
զակցելով Պետական Կենտրոնական գրադպատի (ավելի ուշ՝ Համա-
միութենական գրադպատ) լեհիկոդարայան բաժանմունքում, Մ. Ե. Սալ-
տիկով-Շչեդրինի անվան պետական համարային գրադարանում և որոշ
ակադեմիական հիմնարկություններում տարած աշխատանքի հետ:

Նա ակտիվ մասնակցություն է ունենում Ռուսական գրքագիտա-
կան ընկերությունում, ինչպես նաև Լեհիկոդարայի գրքասրահական կազմա-
կերպություններում, մասնավորապես 1923 թվականից գործող Լեհիկո-
դարայի գրքասրահների ընկերությունում (սկզբում Մ. Ն. Կուֆանև աշխա-
տում էր որպես նախագահի «ընկեր», իսկ 1927 թվականից՝ նախագահ):
1921 թ. սեպտեմբերի 29-ին Ռուսական գրքագիտական ընկերությունում
հանդես գալով «Գրքի փոխադարձության պրոբլեմներ» գեկուցումով,
Մ. Ն. Կուֆանև այնուհետև հրատարակում է այն ժողովածուում, իսկ
ավելի ուշ լրացված ձևով՝ առանձին հրատարակությամբ:

Լեհիկոդարայի գրքասրահական ընկերությունում կարգացված նրա մի
շարք գեկուցումները նվիրված են գրքասրահական թեմատիկային («Գյո-
թեն և գիրքը», «Գրքերի և նրանց բարեկամների շրջանում, Սիբիրում»,
«Գիրքը Տուրքմենի ստեղծագործություններում և նամակագրության մեջ»,
«Առաջին տպագրիչ Իվան Ֆեոդորով» և այլն): «Գրքասերի պմանա-
խում» (1929), որ հանդիսանում է Լեհիկոդարայի գրքասրահների ընկերու-
թյան գործունեության յուրահատուկ հուշարձան, հրատարակվել է
Կուֆանի «Պուլկինը գրքասեր» հոդվածը՝ նվիրված ակադեմիկոս պոլշկի-
նազես Բ. Լ. Մոդզակսկու հիշատակին: Այս հոդվածում Կուֆանը բա-
ցահայտեց մեծ պոետի գրքասրահական դեմքը, ցույց տվեց, որ «Պուշ-
կինը անհնատակնության արժեքավոր զմեռից մեկը նրա մշտական
սերն էր գրքի նկատմամբ»:

1920 թվականին սկսելով կարգալ դասախոսության կուրս գրքի
պատմության վերաբերյալ, Կուֆանը հանդես եկավ որպես հայրենական
գրքասիրության պատմության ուսումնասիրման հիմնադիրներից մեկը
և 1927 թվականին լույս ընծայեց «19-րդ դարի ռուսական գրքի պատ-
մությունը», որը ոչ միայն գրավեց ռուս ակադեմիկոս մատենագետ-լուսա-
վորչի Ն. Ա. Ռուբակինի ուշադրությունը և արժանացավ բարձր գնահա-

տականի, այլև նրա առաջարկով մտցվեց 1927 թ. լույս տեսած ռուս-
ական առավել ակադեմիկոս գրքերի միջազգային ցուցակը:

Կուֆանի մյուս գիրքը, նվիրված արտասահմանյան մատենագիտու-
թյանը, երկար ժամանակ մնում էր որպես միակ թիչ յե շատ ամբողջա-
կան աշխատությունը սովետական մատենագիտական գրականության
մեջ, որ գերազանցում էր Ա. Ի. Մալինինի (1925) և Ա. Ի. Կալիշևսկու
(1926) ծավալով փոքր ակնարկները: Ուշադրության է արժանի նույն
Ն. Ա. Ռուբակինի «Մրտասահմանյան մատենագիտությանը» արված
կարծիքը. «Քննչուտ այս աշխատակն ուր միայն օգտակար է, այլ ուղիակի
անհրաժեշտ է մեր երկրին, որն այժմ մատենագիտական աշխատությու-
նների զարգացմամբ առաջին տեղերից մեկն է գրավում երկրագնդում»:

Կուֆանի՝ ծավալով ու չափսով փոքր այս գիրքը, որ առաջարկվում է
ժամանակակից ընթերցողին դրա առաջին և միակ հրատարակությունից
համարյա 50 տարի անց, անկասկած կցրավի շատերի ուշադրությունը:

Մինչ ընթերցողին այս գիրքը ներկայացնելը անհրաժեշտ է մի քա-
վական էական ճշտում կատարել՝ կապված այն տերմինների հետ, որոնց
վերլուծությունը նրանում զգալի տեղ է գրավում կապված գիրք սիրող-
ների տարրերի տիպերի դասակարգման հետ:

Հեղինակը ոչ միայն վկայակոչում է ռուս հայտնի գրքագետ և մա-
տենագետ Ն. Մ. Լխովսկու «Գ. Վ. Ուլյանինսկին որպես գրքասեր ու
մատենագետ» հոդվածը («Մրտենագիտական տեղեկություններ» ամսա-
գրում հրատարակված, 1918 թ. № 1—2), այլև ծավալուն մեջբերում է
կատարում, քանի որ հենց նրանում է գետնդրված «գրքասեր», «գրքա-
մոլ», «գրքագար» տերմինների սահմանումը, Կուֆանի գրքի լույս տես-
նելուց հետո հայտնվեց Ե. Ի. Շամուրինի Կուֆանի գրքից արված միակ
գրախոսությունը («Գիտ. աշխատող», 1927, № 3, էջ 126—127), ի դեպ,
այստեղ նույնպես նշվում էր «Գրքասիրություն և գրքավոլություն» գրքի
հեղինակի հետևությունների կախվածությունը Ն. Մ. Լխովսկու դատո-
ղություններից, այդ թվում և վերևում նշված՝ գիրք սիրողների 3 տիպերի
սահմանումներից: Իրականում այդ սահմանումները, որոնց մասին խոս-
վում է հայրենական գրքագիտության մեջ, հայտնվել են Ն. Մ. Լխովսկու
հոդվածից ավելի քան հարյուր տարի անաչ: 1818 թ. սկսեց լույս տեսնել

Վ. Ս. Սոպիկովի (1765—1818) «Ռուսական մատենագիտության փորձը» հինգ հատոր կազմող աշխատությունը: Ռուս հիանալի մատենագետը ծավալուն «Նախաբան» է գրել իր աշխատության համար, որտեղ ուսերեկում առաջին անգամ տրվում է գրքագիտական որոշ հիմնական տերմինների և հասկացությունների բացատրությունը, որոնք, այնուհետև, մտել են հայրենական գրքագիտական գրականության գործածության մեջ:

Այսպիսով տեսնում ենք, որ իր գրքի հիմնական բովանդակության հետ կապված տերմինների և հասկացությունների բացահայտման համար Մ. Ն. Կուֆանը հենվում է ռուսական գրքագիտական գրականության ամենի բան մեկուկեսդարյա ավանդույթի վրա, որը սկիզբ է առնում «ռուսական մատենագիտության նախակարապետից»՝ Վ. Ս. Սոպիկովից և անցնում է այնպիսի մատենագետների, գրքագետների և գրքատերերի աշխատություններով, ինչպիսիք են Գ. Ն. Գենադին, Ս. Ա. Սորոկսկին, Գ. Վ. Ուլանինսկին, Ն. Մ. Լիսովսկին:

«Գրքասիրություն և գրքամոլություն» գրքի առանձին հրատարակության հայտնվելուն նախորդել են գրքասիրության հոգեբանության հարցերի վերաբերյալ զեկույցներ, որոնցով 1924—26 թվականներին Ռուսական գրքագիտական ընկերությունում և Լենինգրադի գրքատերերի ընկերությունում հանդես է եկել հեղինակը, ի դեպ, այդ զեկույցները «տեղիք են տվել կարծիքների աշխույժ փոխանակման»:

Չէ որ այդ ժամանակ արդեն ռուսական գրքասիրությունն ուներ իր ավանդույթները՝ որոշ չափով ընդհանրացված Ռ. Գ. Իվանսկի և Գ. Վ. Ուլանինսկու աշխատություններում: Դա Ռուդ Գևորգիեիչ Իվանսկի (1878—1922) «Մասնավոր գրադարանները Ռուսաստանում: Մատենագիտական ուղեցույցի փորձ» աշխատությունն է՝ հրատարակված «Ռուսական գրքատեր» ամսագրում 1911—1912 թթ.: Մյուսը՝ Գեֆարի Վասիլեիչ Ուլանինսկու (1861—1918) գրադարանի դասական նկարագրությունն է՝ 1912—1915 թվերին հերթ հատորով հրատարակված: Այս աշխատությունները լույս տեսնելուց շատ չանցած ձևակերպվեց, ըստ էության հայրենական գրքագիտության մեջ առաջին անգամ, գրքասիրությունը, որպես ամբողջությամբ վերցրած գրքի մասին գիտություն: Այս ծառայու-

թյունը պատկանում է ռուս ականավոր մատենագետ Բոգդան Ստեպանովիչ Բոնդարսկուն (1874—1968), «Մատենագիտական տեղեկություններ» ամսագրի անփոփոխ խմբագրին:

Հենց այդ ամսագրի (1918, № 1—2) էջերում էլ հրատարակվեց Բ. Մ. Բոնդարսկու «Գրքասիրության մասին մատենագիտական դիսցիպլիններում» զեկույցը, որտեղ մատենագիտությունը դիտվում էր որպես անբողջությամբ վերցրած գրքի մասին ընդհանրացնող գիտություն («մատենագիտություն լայն իմաստով»), այսինքն, որպես գրքագիտություն ժամանակակից հասկացությամբ:

Մ. Ն. Կուֆանն իր գրքում ուշադրությունը կենտրոնացրել է «գրքասիրության հոգեբանատեսության» վրա, բայց ըստ էության շրջանցել է գրքասիրության գիտական նշանակության հարցը, թեև հասակորեն գիտակցում էր գրքասիրության բննարկման անհրաժեշտությունը որպես գրքագիտության: Այսպիսի հետևություն կարելի է անել, անդրադառնալով նրա «19-րդ դարի ռուսական գրքի պատմությանը», մասնավորապես այդ աշխատությանը կցված «գրքի ուսումնասիրման ոլորտները և գրքային դիսցիպլինները» սխեմային, ուր տեղ էր տրված և գրքասիրությանը: Մակայն իր գլխավոր խնդիրը Մ. Ն. Կուֆանը, որպես «Գրքասիրություն և գրքամոլություն» գրքի հեղինակ, տեսնում էր այն բանում, որպեսզի տա «որոշակի ընդհանուր բնութագիրն ու գիտական բացատրությունը այն հետաքրքրական երևույթի, որը կոչվում էր գրքասիրություն, ինչպես նաև գրքատերերի և գիրք հավաքողների տեսակների ծագման բավարար պարզաբանումը...»:

Քննարկելով գրքի նկատմամբ սիրո տարբեր ձևերը, նրանց յուրովի ընկալելը, տարբեր ժամանակներում տրված գնահատականները, հեղինակը հսկայական նյութ է օգտագործում, որին նա, որպես ռուս և արևմտակերպական գրքի մոտո գիտակ, ազատորեն տիրապետում է: Այսպես, մեծ հետաքրքրությամբ են կարդացվում այն էջերը, որոնցում հետազոտվում են գրքասիրության ակունքները նրա տարբեր դրսևորումներում և ձևերում, սկսած հնագույն ժամանակներից, ի դեպ, ինչպես դա հասնախ և պատահում հետավոր անցյալի փաստերին և երևույթներին անդրադառնալու ժամանակ, ժամանակակից ընթերցողն անկասկած

հատակորեն կարող է զգալ այն, ինչն իր արտահայտությունն է գտել «բայթայվել է ժամանակների կապը...» համեմտյան հայտնի ձևակերպման մեջ: Մի՞թե ոչազգա՞վ չէ «ինչ-որ Ապիելեկոնտի» կերպարը, որը «սալառու-նական դիրք գրադեցնելով, պետական արխիվներից ընտրում էր բնօրինակ փաստաթղթերը և փոխարինում էր դրանք պատմեցնելով»: Այս «գրքատերի» մասին պատմում է մ. Բ. Կ. առաջին դարի հույն գրող Ստրաբոնը... Կամ հատկապես հազվադեպ գրքերի ճակատագրի հետ կապված օրինակները, ինչպես Վալդդորֆերի Բոկհալչոյի առաջին հրատարակությունը, որտական գրքային հազվագյուտ երևույթներից շատերը, որոնց մասին Մ. Ն. Կուֆանը պատմում է պատկերավոր շարադրանքով:

Բավական ուշադրություն է հատկացնում հեղինակն այն հարցին, թե որն է «հազվագյուտ գիրքը», բերելով ամենատարբեր օրինակներ, բազմավեզու աղբյուրների վերաբերյալ բովանդակային հղումներ տալով:

Փորձելով պատասխանել այն հարցին, թե «մ՞նչն է գրքի մեջ ամենատարբերը և ինչո՞վ է նա գրավում գրքասերին», հեղինակն ամենատարբեր դատողություններ է մեջբերում «գրքի գովերգության» բնագավառից: Փորձելով տալ առաջադրված հարցի պատասխանը, Մ. Ն. Կուֆանն անդրադառնում է ռուս ակաճավոր մատենագետ-գրքասեր Մերզլ Ալեքսանդրովիչ Սորոկևսկու (1508—1570) գրքասիրության հարցերին տրված դատողություններին: Նման դատողություններից մեկը այժմ էլ ուշադրության է արժանի. «Գրքասերը գրքերը գնամատում է ոչ միայն այն բանի համար, որ դրանք տվյալ դեպքում չկան շուկայում՝ վաճառքում, որ հազվադեպ են պատահում տվյալ վայրում, այլ դրանց բովանդակության միասնական արժանիքների, հրատարակության զեղեցկության, պահպանվածության, կազմի նրբաճաշակության համար, ի դեպ, գլխավոր պայմանն այն է, որպեսզի դրանք վերաբերեն գիտության կամ գրականության այն ճյուղերին, որոնց ուսումնասիրության համար հաճաքվել է այդ գրադարանը, և որքանով որ հնարավոր է լրացնեն այդ ճյուղը»: Հիշեցնելը, որ այս խոսքերն սպաճ են մի մարդու կողմից, որի բացառիկ օժտվածությունն իր առավելագույն դրսևորումն է գտել իր ժամանակի խոշորագույն մարդկանց հետ շփվելու բացառիկ առաջնորմ և նրա գրքասիրական զգացմունքներում, որոնք Ա. Ա. Սորոկևսկուն հեղինակու-

թյուն են դարձրել կերպական խոշորագույն գրքասերների շրջանում:

Մ. Ն. Կուֆանը, խոսելով գրքի խնդիրների մասին, ափսոսանք է հայտնում, որ դրանցից ամենակարևորները մնում են չլուծված: Հեղինակը բացատրում է, որ դրանց «գիտական և անաչառ վերլուծությանը հաճախ խանգարել է այն հանգամանքը, որ գրքասիրության և գրքատերների մասին երկերի հեղինակները եղել են իրենց՝ գրքասերները, իսկ սիրել և օբյեկտիվորեն խոսել սիրո մասին՝ դժվար է»: Այսպիսի պատճառաբանությունը հազիվ թե կարելի է լուրջ ընդունել, որովհետև այդ հեղինակությունները, որոնց վրա հենվում է գրքի հեղինակը, լինի դա Մ. Ա. Սորոկևսկին թե Ուլյանինսկին, ինչպես և գրքում հիշատակված ուրիշ շատերը, գրքասերներ են... Ակնհայտ է և մի ուրիշ հակասություն, երբ Մ. Ն. Կուֆանն իր խնդիրներից մեկը տեսնում է հետևյալում՝ «հետազոտել այն հոգեբանական ուղիները, որոնք սկսվելով մեկ աղբյուրից՝ գրքից, հասցնում են երկու տարբեր երևույթների՝ գրքասիրության և գրքամոլության»:

Կարելի է ենթադրել, որ տվյալ դեպքում հեղինակը եղել է գրքի վերնագիր դուրս բերված երկու հիմնական տերմինների՝ «գրքասիրություն և գրքամոլություն» ընդհանուր արմատից, սակայն հազիվ թե արդարացի է դրանցում տեսնել տարբեր երևույթներ. չէ՞ որ գրքասիրությունը տարբեր պատճառներով ու իրադարձություններով պայմանավորված (այդ մասին Մ. Ն. Կուֆանը խոսում է բավական մանրամասնորեն) կարող է վերանել գրքամոլության: Ինչը՝ հեղինակը, ակնհայտորեն հակասում է ինքն իրեն, երբ արդարացիորեն պնդում է, որ գրքամոլին ճորձալ գրքասերից բաժանող սահմանները անսահման ճուրղ են ու ազոտ, որ գրքասերը կարող է դառնալ գրքամոլ և այլն:

«Գրքասիրության հոգեբանատության» իր վերլուծությունը Մ. Ն. Կուֆանը կառուցում է հոգեբանության և ֆիզիոլոգիայի բնագավառի տեսական և գործնական հայտնագործությունների հիմքի վրա, որոնք մշակվել են Ի. Մ. Սեչենովի (1829—1905) և նրա հետևորդ, որս մեծ ֆիզիոլոգ Ի. Պ. Պավլովի (1849—1936) աշխատություններում, այն է՝ մարդու գործունեության բոլոր գիտակցական և ենթագիտակցական գործողությունները հանդիսանում են ռեֆլեքսներ: Երբ լույս տեսավ Ի. Պ.

Պավլովի «Կենդանիների բարձրագույն նյարդային գործունեության (վարքի) օրնկետիվ հետազոտման քսանամյա փորձը: Պայմանական ռեֆլեքսներ» գիրքը (այս գրքի վրա է հենվում Մ. Ն. Կուֆանը), այն գրավեց նաև գրքագետների ուշադրությունը: Այլ ռեֆլեքսների թվում Ի. Պ. Պավլովը նշում է և «նպատակի ռեֆլեքսը, ընդ որում, որպես «նարդկային գործունեության մեջ նպատակի ռեֆլեքսի հայտնաբերման մե» հիշատակվում է «հավաքչական կիրքը, որ սահմանվում է որպես «մի մեծ ամբողջության կամ հսկայական հավաքածուի մասերը կամ միավորները հավաքելու ձգտում, որ սովորաբար մնում է անճասանելի»:

Ի. Պ. Պավլովի ուսմունքի հատկապես այս դրույթները Մ. Ն. Կուֆանին թվացին որպես յուրահատուկ հենակետ իր «գրքասիրության հոգեբանախոսության» հիմնավորման համար և հասուկ ուշադրության արժանացավ Ի. Պ. Պավլովի այն պնդումը, որ «հավաքել կարելի է ամեն ինչ, ինչպես չնչին բաներ, այնպես էլ մեծ և կարևոր...»: Ընդ որում, ուշադրության չէր արժանանում այն, որ գիրքն առանձնահատուկ երևույթ է և զուգակցում է ինչպես նյութական, այնպես էլ հոգևոր կոլտուրայի հատկանիշները, որ գրքի հասարակ դասակարգումը «հավաքչական կրքի» աչ օրնկետների թվում դեռ չի կարող տալ մետազոոլոգ բավական բարդ պրոբլեմների համադիչ գիտական հիմնավորումը (ի դեպ, Ի. Պ. Պավլովն ինքը գիրքն աչ օրնկետների թվին չի դասում): Սակայն Մ. Ն. Կուֆանը միայնակ չէր Ի. Պ. Պավլովի «նպատակի ռեֆլեքսի» մասին ուսմունքին հենվելու իր փորձում, գրքասիրության էության բացատրության ժամանակ (նույն բանը կարելի է տեսնել Ն. Յու Ուլյանինսկու «Գրքասիրության մասին» հոդվածում, հրատարակված 1929 թ. «Գրքասիրության մասին» հոդվածում): «Գրքասիրության և գրքասիրության» հեղինակը կանգնեց ռեֆլեքսալոգիայի (մեխանիկական ուղղություն հոգեբանության մեջ) դիրքերում, որը մարդու հոգեբանական գործունեությունը հանգեցնում էր զուգակցական ռեֆլեքսների միասնությանը, որոնք ծագել են ներվային սխտանի վրա միայն արտաքին միջավայրի ազդեցությամբ, ստանց գիտակցության մասնակցության: Հետևողականորեն նման տեսակետի վրա հենվելը ռեֆլեքսալոգիայի հիմնադիր Վ. Մ. Բեխտերինի (որից Նույնպես Մ. Ն. Կուֆանը մեջբերում է անում) հասցրեց կենդանի և անկենդան

բնության սկզբունքային տարբերության միասնանը և հասարակական երևույթները որպես լոկ ռեֆլեկտորային գործողություններ ներկայացնելու, բնության և հասարակության մեջ նույն օրինաչափությունները տեսանելու փորձերին:

«Գրքասիրություն և գրքասիրություն» գրքին տրված կարճ գրախոսականում Ն. Ի. Ծամոյինը գրքի բովանդակության վերաբերյալ մի շարք առարկություններ անելով (հատկապես «գրքասիրության և գրքասիրության էության հոգեբանախոսական հիմնավորման» առիթով), տվեց այս աշխատության ընդհանուր գնահատականը, որն արդարացի պետք է համարել և այժմ. «Ընդհանակի մետ, կրկնում ենք, շատ բանի շուրջ կարելի է վիճել, բայց սա չի նվազեցնում նրա հոյակապ գրված և նյութով հագեցված գրքի նշանակությունը, բոլորովին չի թուլացնում ոչ միայն մասնագետների ու գրքագետների, այլև յուրաքանչյուր կրթված ընթերցողի հետաքրքրությունը այս գրքի նկատմամբ»:

Այս գիրքն իսկապես շատ կողմերով բավական անսովոր երևույթ է ինչպես Մ. Ն. Կուֆանի աշխատությունների շարքում, այնպես էլ հայրենական գրքագիտական գրականության մեջ ընդհանրապես: Սրա մասին որպես կանոն հիշատակվում է, որ սա «գրքասիրության տեսական հիմնավորումը տալու միակ փորձն է» սովետական տարիներին: Առավել ևս մեր ժամանակ նրա աշխատություններից մեկի վերահրատարակումը պիտի գրավի ժամանակակից ընթերցողի ուշադրությունը սովետական շրջանում: Իր գրքի այդ ակամավոր գործի աշխատությունների նկատմամբ, և առաջին հերթին՝ մասնագետ գրքագետների ու գիրք սիրողների ուշադրությանը: Պ. Ն. Բերկովի արդարացի դիտողությամբ, «սովետական խոշորագույն գրքագետներից մեկը... կրթությամբ պատմաբան, հակվածությամբ փիլիսոփա, մեծ ու բազմակողմանի գիտելիքների տեր մարդ Մ. Ն. Կուֆանը, անկասկած, արժանի է այն բանին, որպեսզի սովետական գրքագիտական գիտությունը և սովետական մշակույթի պատմությունն ընդհանրապես, արժանին մատուցեն նրան»:

Մեր ժամանակներում, գրքի և գրքասիրության հարցերի նկատմամբ մեծ նետաքրքրության պայմաններում, Մ. Ն. Կուֆանի աշխատությունն անզրադառնալը հնարավորություն է տալիս հիշել շատ անուններ այդ

վե՞ն ու ազնիվ ձգտման զարգացման ճանապարհին, որ հնարավորություն է տվել հեղինակին արտահայտել խորապես ճշմարիտ այս խոսքերը՝ «Այժմ ժողովրդական մասսաների արթնացումը դարավոր քնից, գիտության ձգտող հազարավոր երիտասարդ ուժերը, այս բոլորը բացում են գրքի լայն դարաշրջան»:

Վ. ԲԵՋՅԱՆԻՉՆԻ

Գրքի նկատմամբ սիրո մասին քիչ չէ զրգամծ: Տարբեր հեղինակների կողմից բավական ուշադրություն է նվիրվել գրքասերներին և գրքամուտներին: Մակայն որոշակի ընդհանուր բնութագրում և գիտական բացատրություն այն հետաքրքրական երևույթի, որը կոչվում է գրքասիրություն, ինչպես նաև գրքասերների և գիրք հավաքողների տարատեսակների առաջացման բավարար պարզաբանում, մինչև այժմ չկա: Բացի այն, որ այս խնդիրը հազվադեպ է ինքնուրույն դիտվել, նրա գիտական և անաչառ վերլուծությանը հաճախ խանգարել է այն հանգամանքը, որ գրքասիրության և գրքասերների մասին երկերի հեղինակները եղել են իրենք՝ գրքասերները. իսկ օբյեկտիվորեն խոսել սիրո մասին՝ դժվար է:

Սույն աշխատանքն էլ չի հավակնում գրքասիրության մասին հարցի սպառիչ լուծումը լինել: Մեր առջև խնդիր դնելով հետազոտել այն հոգեբանական ուղիները, որոնք սկսվելով մեկ աղբյուրից՝ գրքից, հանդեցնում են երկու տարբեր երևույթների՝ գրքասիրության և գրքամուտության, մենք գործում ենք սկզբում տալ վերջին երևույթի բնութագրումը՝ գրքամուտության կամ գրքի նկատմամբ կրքի, հուսալով այդ ճանապարհով, այնուհետև, հասկանալ և առաջինը՝ գրքասիրությունը, իսկ մեկը և մյուսը հասկանալով՝ ավելի լավ ըմբռնել գրքի էությունը, որն էլ տվյալ դեպքում հանդիսանում է մարդկանց կրքի ու սիրո առարկան: Ինչպես ամեն-

օրյա կյանքում, այնպես էլ գրականության մեջ «գրքասիրության» ու «գրքամոլության» միախառնված են, և տարբեր մակարդակի գիրք սիրողները կոչվում են ընդհանուր անվամբ՝ գրքասերնեք: Դա լինում է ոչ միայն այն պատճառով, որ գրքասերի անհատականության նկատմամբ, որպես երևույթի, գոյություն ունի մակերեսային, ոչ բավարար քննադատական վերաբերմունք, այլ, զլխավորապես, որովհետև կյանքում ավելի հաճախ հանդիպում են գիրք սիրողների միախառնված տարատեսակներ, որոնք իրենց մեջ ընդգրկում են գրքասերների տարբեր կարգերի հատկանշական զծերը: Բացի այդ, և՛ գրքի տեսությունը, և՛ նրա գործնական կողմը՝ գրքին հաղորդակից տարբեր մարզկանց շահերը, պահանջում են պարզորոշ պատկերացում այդ կարգերի և ամբողջությունից վերջրած գրքասիրության մասին:

«Գրքասիրություն» բառն ինքնին հանդիպում է XVII դարում (մինչև XVII դարը գրքասերներին անվանում էին «ֆիլոսոփներ»): Բայց գրքասերներն ու գրքամոլները, թվում է, միշտ էլ եղել են: Ե՛վ հնում, և՛ մեր օրերում այդ մարդիկ արժանացել են տարբեր անհատականների. նրանց հարգում էին, նրանց վրա ծիծաղում էին, նրանց դատապարտում էին: Դա հետևանք էր այն բանի, որ գիրք սիրողները հեռու էին միանման լինելուց: Հարգանք ու ակնածանք էր վայելում, օրինակ, էվֆիզեմը, որի մասին պատմում է Քսենոֆոնը իր «Հելոդուսություններում»: Սոկրատի աշակերտ էվֆիզեմը ձրգտում էր հավաքել գրքերում զետեղված ամբողջ «իմաստությունը», այսինքն հավաքում էր ձևադիր գրքեր: Գրագարանն էլ հենց, այն ժամանակ, հաճախ կոչվում էր «իմաստ-

ության գանձարան»: Հայտնի փիլիսոփա Արիստոտելը, նույնպես, հայտնի է ինամբով հավաքած իր հարստագույն գրագարանով: Հակումը դեպի գիրքը բացատրվում էր բառի նյութական ձևի մեջ արտահայտված բովանդակության արժեքի ամենաբարձր գիտակցությամբ: Եվ քանի որ այդ արժեքը կարող էր բովանդակվել ամենատարբեր (ըստ թեմայի և արտաքին տեսքի) գրքերում, ուստի արիստոտելյան տիպի հավաքածուները կրում էին հանրագիտարանային բնույթ, որը համապատասխանում էր այդ ժամանակվա «իմաստությունը» կամ գիտելիքների մակարդակին: Արիստոտելից երեք դար հետո, մ. թ. առաջին դարի գրող Ստրաբոնը իր «Աշխարհագրության» մեջ հիշատակում է ոմն Ապելիկոպտի, որը զբաղեցնելով պաշտոնական գիրք, պետական արխիվներից ընտրում էր բնօրինակ փաստաթղթերը և փոխարինում դրանք պատճեններով: Ստրաբոնն այդ կուլեկցիոներին համարում է «ավելի շուտ գրքեր սիրող (ֆիլոսոփ)», քան՝ իմաստություն սիրող (փիլիսոփա): Այլ խոսքով, Ապելիկոպտը գրքերի մեջ գնահատում էր ավելի շատ նրանց ձևական, արտաքին նշանակությունը, քան նրանց ներքին էությունն ու բովանդակությունը: Ակներև է, որ ի դեմս նրա մենք ունենք այլ տիպի կուլեկցիոներ, քան էվֆիզեմը կամ Արիստոտելը: Դատապարտման թե ճանաչման, ժպիտի թե ծիծաղի է արժանանում այսպիսի գրքասերը՝ դա մեզ քիչ է հետաքրքրում տեսական հետազոտության բնագավառում: Բայց նրան էլ կարելի է հասկանալ, եթե «նորմալ» համարենք և այն տարօրինակ սիրեցյալին, որն աննկատելիորեն կտրում է իր սիրելիի մագափունջը «հիշատակի համար», գողանում է զըն-

դասեղը, հերակալը և այլն, պահպանելով այդ ինչպես սուրբ հուռուժ, և այդ առարկաներին վերաբերվում է ինչպես թանկագին մասունքի:

Հասկանալի՞ են յայսպիսի երևույթները և նորմա՞լ են արդյոք: Յրանսիրացի հայտնի գրող և մեծ գրքասեր Անատոլ Յրանսն իր երկերից մեկում գրում է հետևյալը. «Իմ կյանքում ես ճանաչել եմ բազմաթիվ գրքասերների և հավատացած եմ, որ սերը գրքերի նկատմամբ կյանքը տանելի է դարձնում որոշ թվով օրինավոր մարդկանց համար: Իսկական սերը առանց որոշ զգայունակության անհնար է: Գրքերի օգնությամբ կարելի է երջանիկ լինել միայն նրանց փայփայելով: Ես առաջին իսկ հայացքից կարող եմ ճանաչել իսկական գրքասերին գիրքը վերցնելու նրա յուրաձևությունից: Նա, ով վերցնելով որևէ թանկագին, հազվագյուտ, սիրելի կամ ուղղակի արժեքավոր մի գիրք, չի սեղմում այն չերմորեն ու փայփայանքով, ձեռքի ափով չի շոյում կազմը, կրոնական ու եզրը, զրկված է այն բնազդից, որը երբևէ ստեղծեց այնպիսի գրքասերների, ինչպիսիք էին Գրուլեն ու Դուբլը: Նա ինչքան ասես կարող է պնդել գրքի նկատմամբ իր սիրո մասին, մենք նրան չենք հավատա: Մենք նրան կպատասխանենք. «Դուք նրանց սիրում եք իրենց օգտակարության համար: Մի՞թե դա սիրել է նշանակում: Մի՞թե սիրում են մտքում շահ ունենալով: Ո՛չ: Ձեր մեջ չկա կրակ և ուրախություն, և դուք երբեք չեք վաշելի այն բավականությունը, որն ստացվում է գրքի սաֆյանն կազմի զմայլելի անողորկությունը զոգացող մատենքով շոշափելիս»: Յրանսն ինչ-որ տեղ իրավացի է: «Գիրք հավաքելը,— գրում է Ա. Մ. Լովյա-

գինը.— հետաքրքրասիրությունը բավարարելու համար կամ ընդհանրապես գիրք ձեռք բերելը միայն օգտակարության կամ նրանց բովանդակությունն օգտագործելու անհրաժեշտության նկատառումներով, չի ընդունվում որպես գրքասիրություն»: Յրանսի մեջբերված խոսքերը երևան են հանում նրա մեջ ոչ միայն գրքասերի, այլև գրքամուլի հատկանիշներ: Այստեղ նշվում է ոչ միայն թանկության, հազվագյուտության, զեղեցկության կամ ուղղակի բովանդակության նկատմամբ հետաքրքրությունը, այլև առանձնահատուկ ըզզայական հակում, գրքի փայփայանքի ձևով արտահայտված, այսինքն, մատնանշվում է գրքի յուրօրինակ կույր երկրպագումը:

Փորձեք այժմ գրքասերին աված Յրանսի այս համառոտ բնութագրումից առանձնացնել «իսկական և անիսկական» գրքասերի գծերը և մեկի կամ մյուսի բարդ զգացմունքներում ճանաչել ու որոշել գրքասիրության «տարբերը», ինչպես դա փորձում են անել որոշ հեղինակներ՝ առանց էական հաջողությունների: Սիրահարված մարդուն հարցրեք, թե ինչու է նա սիրում իր սիրո «առարկան»: Ավելի հաճախ, եթե այդ հարցին պատասխանվի անկեղծորեն, կլսեք հետևյալ խոսքերը. «Ինքս էլ չգիտեմ, թե ինչու»: Դուք էլ հաճախ «կողքից նայելով», ոչ մի ուշադիր քննադատությամբ չեք կարող լուծել այդ: Սերը գրքի նկատմամբ կամ գրքասիրությունը, ինչպես և մի այլ սեր կամ սերն ընդհանրապես, բարդ ըզզացմունք է, որում մեծ դեր են խաղում և հաճախ միասին հանդես են գալիս անհատական ճաշակների և քմահաճույքների անհամար տարատեսակություններ: Գիրք հավաքող-

ներն ու գնահատողներն անհամար են: Իրանց բոլոր հետաքրքրություններն ու ճաշակները հաշվի առնել միանգամայն անհնար է: Այս գրքասերը հավատում է բոլոր հնագույն գրքերը, իսկ սա՝ հնագույններից միայն հազվագյուտները և քիչ հայտնիները, երրորդը որոնում է և որսում հազվագյուտ ու նշանավոր գրքերը, այսինքն հայտնի գրքերը, շորթորդը հետաքրքրվում է միայն որոշակի նմուշներով, որոնք ունեն առանձնահատուկ գրավելույուն, հինգերորդը որոնում է որոշակի հրատարակչի կամ սուպրանի գրքերը, վեցերորդը՝ մի նախասիրված հեղինակի տարբեր հրատարակությունները: Մեկը նախընտրում է «հնագույն գրքերը», հատկապես նկարազարդվածները, ռուս գրողների և մեծամասամբ, բանաստեղծների առաջին հրատարակությունները, գեղարվեստական գրքերը» (Մ. Տ. Ֆլեներ), զրուստրելով իր գրքասիրական հետաքրքրասիրության բազմազանությունը, երկրորդը, «հազվագյուտ գիրք» համարելով այնպիսի գիրքը, որը «կա միայն բացթաճակորեն քիչ թվով նմուշներով և ունի գիտական նշանակություն», առաջարկում է հավաքել այդպիսի «հազվագյուտ» գրքերը և, բացի այդ, դասականների հազվագյուտ հրատարակությունները՝ «նրանց կենդանության օրոք լույս տեսած», ինչպես նաև «դասականների այն հրատարակությունները, որոնց խմբագիրները դիմել են սկզբնադիր ձեռագրերի և գրողների սկզբնառիպ հրատարակությունների կամ տեքստին սովել են գիտական ծանոթագրություններ» (Ա. Ի. Մալին): Երրորդը, գտնելով, որ «գրքասերը գրքերը գնահատում է ոչ այն բանի համար, որ գրանք հազվագեղեցիկ և վաճառքում լինում կամ հազվագյուտ են սովյալ վայրում,

այլ նրանց բովանդակության միասնական արժանիքների, հրատարակության գեղեցկության, կազմի նրբաճաշակության համար», հավանաբար «գրքի հազվագյուտությունը» բոլորովին չի համարում գրքասիրության «տարր», սակայն անհրաժեշտ է համարում ավելացնել, որ գիրք ընտրելուց գրքասերը պահպանում է հատուկ պայման. նրա կողմից հավաքվող գրքերը անպայման պետք է վերաբերեն գիտության կամ գրականության այն ճյուղերին, որոնց ուսումնասիրման համար ստեղծվել է սովյալ գրադարանը և, որքանով որ հնարավոր է, պետք է համալրեն այդ ճյուղը (Ս. Ա. Սորոլևսկի): Եթե «գիտակցորեն» գիրք հավաքելու մեծ այս վերջին մեջբերված միջոցները տարբերվում են, ապա կարող եք պատկերացնել, թե որքան բազմատեսակ են այն գրքասերների ու գրքամոլների հետաքրքրությունները, որոնց համար գրքի հավաքածուներ ստեղծեն ու գիրք ընտրելը թելագրվում է ոչ թե բանականության փաստարկներով, այլ սրտի ձայնով ու ճաշակի պահանջով (թեև վերջիններն էլ երբեք չեն խոստովանի, որ գիրք հավաքելու իրենց շափանիչը բանական չէ): Ըստ էության հենց այսպիսիներին պետք է անվանել գրքասերներ, իսկ քիչ առաջ մեջ բերված հեղինակներին՝ գրքագետներ: Չէ որ նրանք հարցին մտտենում են՝ ձգտելով հրաժարվել իրենց անհատական ճաշակից, թեև դա նրանց հազվագեղեցիկ է հաջողվում, և նրանք սովորաբար իրենց ճաշակն ու հետաքրքրություններն առաջարկում են կիսել և ուրիշներին: Օրինակ, երբ հեղինակը սահմանում է «հազվագյուտ» գիրքը որպես այնպիսին, որը «կա միայն բացթաճակորեն քիչ թվով նմուշներով և ունի գիտական նշա-

նակութիւն», ապա, անկասկած, նա դրսևորում է իր գրքա-
ւիրական հետաքրքրությունը, որովհետև, օրյեկտիվորեն,
գրքի նշանակությունը «հազվագյուտ գիրք» հասկացություն
համար էական հատկանիշ չէ. «հազվագյուտ» գիրքն այն է,
որ գոյություն ունի միայն խիստ սահմանափակ քանակով:
Սա է հազվագյուտության շափանիշը: Որ դա այդպես է,
ցույց է տալիս ամբողջ աշխարհում գոյություն ունեցող մա-
տենագիտական տեղեկատվության ուսումնասիրումը, որոնք
նշում են բոլոր հազվագյուտ գրքերը և դրանց դեմքը՝ գրքի
վերջին աճուրդում և բուկինիստական վաճառքում որոշված:
Այդ տեղեկատվությունում բավական մեծ զին ունեն հաճախ
այնպիսի գրքերը, որոնք գիտական արժեք չունեն, սակայն
գրքասերների մեջ ունեն մեծ պահանջարկ, ինչպես Բոկաչչո-
լի՝ Վալդերֆերի (հրատարակիչ) առաջին հրատարակու-
թյունը, որ 1812 թ. հուլիսի 13-ին 2260 ֆունտ ստերլինգով
վաճառվեց անգլիական աճուրդում: Այլ հարց է, թե ո՞ր
«հազվագյուտ» գիրքն է հարկավոր զնահատել ու պահպա-
նել. (այստեղից էլ բխում է սահմանադատման անհրաժեշ-
տությունը. ա) հազվագյուտ գիրք, այսինքն, որ գոյություն
ունի հույժ քիչ քանակի նմուշներով, բ) արդեն վաճառված,
որ չկա կամ հազվագեպ է պատահում շուկայում, բայց մեծ
քանակությամբ հանդիպում է հասարակական և անձնական
դրադարաններում և գ) թանկարժեք գիրք, որ անկախ իր
առատությունից ու հազվագյուտությունից, ներկայացնում է
հատուկ արժեք ձևի և բովանդակության տեսակետից): Սա-
կայն, ի վերջո, բանականության ու նպատակահարմարու-
թյան ինչպիսի հիմունքներով էլ ղեկավարվելու լինենք, եթե

խոսքը գնում է մասնավոր անձանց անհատական հավա-
քածուների մասին, չպետք է մոռանալ հին առածը. «ճաշա-
կին ընկեր չկա»: Գրա համար էլ հետադոտողին մնում է
միայն, առաջին հերթին, արձանագրել գրքասերների այդ
տարբեր ճաշակները՝ ջանալով այնուհետև ներթափանցել
դրանց էություն մեջ և դրանց թվացող բազմատեսակության
մեջ գտնել բուրրին կապող որոշ ընդհանուր հիմք ու միաս-
նություն: Այս ուղղությամբ են ընթանում որոշ արտասահ-
մանյան հեղինակների՝ հնարավորություն տալով գրքասիրու-
թյան հարցերի գիտական զբաղմունքին: Ընդ որում, այս հար-
ցերի գիտական լուծման սկզբնական փուլում չի խոսվում
գրքասիրության տարբերի մասին, այլ միայն այն երևույթի
կոնկրետ գծերի ու հատկանիշների մասին, որը մենք անվա-
նում ենք սեր ու կիրք գրքի նկատմամբ:

Ի՞նչն է գրքի մեջ ամենազնահատելին և ինչո՞վ է նա
զբաղում գրքասերին: Ունկնդրենք իրենց՝ գրքասերներին:
«Սա ձեզ սիրում եմ, իմ անբուն գիշերների և ոսկի մտքերի
ընկերներ...» (Ի. Ռանչեսկի), «Կրակո՞ւտ հոգիների ու վսե՛մ
զուլխների գերեզմանոց: Մարգարեական տողերի մեջ տա-
ռապած սրտեր, դուք վաղուց փշրվել եք և չկաք մեր մեջ,
բայց զողացող ձեռքով ես պատրաստ եմ քանդել հոգևոր
դամբարանը և հարազատ երազների հետ ձուլել երազները
մթնում շշնջացող մեռյալների...» (Կ. Ֆոֆանով), «Ընթերցա-
նությունն ու գիրը մազուն բացահայտում են մի նոր աշ-
խարհ...» (Ն. Կարամզին), «Գիրքը մարդկանց համար նույն-
պիսի անհրաժեշտություն է, ինչպես հացը, բուրը, օդը և
ազատության արևը...» (Ի. Գրինսկայա): Մշակույթի պա-

հասցան, գիտելիքներ կրող, իմաստության, բավականության, ուրախության, հուշի աղբյուր, բարեկամ ու բնկեր, սկենեղանի», թեև «մեռած»: Կարելի՞ է արդյոք մի հայացքով ընդգրկել զբքի ամբողջ անընդգրկելի նշանակությունն ու դերը և ստել, թե ինչու են այն գնահատում և սիրում:

Սակայն պարզ է, որ այս կարծիքներն ամենից ավելի վերաբերում էին զբքի բովանդակությանը: Այսանզ զիրքը գնահատվում է որպես մարդկային մտքի և խոսքի շատմարան՝ տեսանելի (տպագրական) նշանով արտահայտված և նրա հետ ձուլված մի ամբողջության մեջ: Ոչ մի տարօրինակ բան չկա զրոյնների, բանաստեղծների և շատ ու շատ սովորական մահկանացուների՝ զբքի նկատմամբ ունեցած սիրո, երախտագարտության և երկրպագության մեջ: Դա մենք կարող ենք տեսնել և՛ անցյալում և՛ մեր օրերում, բնակչության տարբեր խավերի մեջ: Գրքի բովանդակությունն այն փայլն է, այն կրակը, որոնց անվանում են հոգին զբքի, հոգի՛ն: Սա էլ հենց վարակում է ընթերցողին, սա էլ հենց ծնունդ է սալիս զբքասիրությանը: Դրա համար էլ զբքի բովանդակությունը խաղում է առաջին նախասկզբնային դերը զբքասերի կապվածության մեջ: Սակայն շի կարելի միայն սրանով բավարարվել, որովհետև հաճախ ոչ միայն բովանդակություններից բացի, այլև անկախ նրանից և նույնիսկ այն նկատի շահնելով, զբքասերը զբքի մեջ որոնում է առանձնահատկություններ, որոնք, իր համոզմունքներին կամ ճաշակին համապատասխան, սովյալ զբքի կամ ցանկացած այլ զբքի համար արժեք են հանդիսանում: Սրանք կարող են լինել և՛ պատմական, և՛ գեղարվեստա-էսթետիկական, և՛ զբքի

պատահական այլ գծեր: Այսպիսով, մենք համարձակվում ենք պնդել, որ երբ զբքասերը, հետաքրքրվելով զբքի այլ կողմերով, բուրբովին չի հետաքրքրվում նրա բովանդակությամբ, ապա ի դեմս սրա մենք ունենք զբքամոլության այս կամ այն աստիճանի զրսևորում, որին շատերը այնքան արհամարհանքով են վերաբերվում և որի քննարկմանը մենք այժմ դիմում ենք, հուսալով, որ զբքամոլության՝ որպես ոչ նորմալ երևույթի վերլուծությունը, բացահայտելով նորմայից շեղումները, կօգնի այսուհետև բնութագրելու «նորման»՝ նորմալ զբքասիրությունը:

Ս. Ա. Սորոլևկու բնութագրմամբ, «զբքամոլն անխտիր հավաքում է այն բոլորը, ինչը նրան հաղվագյուտ է թվում, ենթադրելով, որ բոլոր արգելված գրքերը, ցանկացած ինկունաբույր, էլզեվիրը, ալգը (հին գրքեր), ինչ վիճակում էլ նրանք լինեն, ինչպիսի բովանդակություն էլ ունենան, թանկարժեք ձեռքբերում են...»: Այսպիսով, Սորոլևկու կարծիքով, զբքամոլի հիմնական հատկանիշը հանդիսանում է հաղվագյուտ զբքի «ետևից բնկնելն ու զրանց հավաքման սիսակնի բացակայությունը»:

Սորոլևկուց հետո Գ. Վ. Ուլյանինսկին էլ միայն զբքային հաղվագյուտությունների հավաքումը համարում է «զբքամոլ-մոլագարի, այլ ոչ թե խելամիտ զբքասերի հատկանիշ»: Այս կարծիքներին է հարում և Մ. Գ. Ֆյեները, ընդգծելով և այն, որ ռուսական իրականության մեջ զբքասիրությունը հիմնականում վերածվել է զբքամոլության: Կուլտուրական հավաքողներ քիչ են եղել, իսկ մեծամասնությունը Բերյոզին-Շիրյակի պես ստացել է «հաղվագյուտությունների հավաքող»

ներ» զիպուկ մտկանունը: Այնինչ, կուլտուրական գրքասիրությունը, անհետացող գրքերը խնամքով հավաքելով, մեծ կուլտուրական աշխատանք է կատարում և պետք է հայտնվի մեզ մոտ երկրի ընդհանուր աճի հետ: Եթե մատնանշված հեղինակները գրքամուտից զրկվումը տեսնում են հազվագյուտությունների անսխառն հավաքելու մեջ, ապա ուրիշների կարծիքով հազվագյուտությունների հավաքումը բոլորովին էլ գրքամուտից զրկվող հատկանիշը չէ: Գրքամուտը հավաքում է միայն այն, ինչին ձգտում է իր հետաքրքրությունը՝ հաճախ բոլորովին անորոշ: Նա գիրք ձեռք բերելու, հետևապես և գրանց տիրելու մեծ հակում ունի: Գա գրքի նկատմամբ ունեցած սիրուց է: Սերը գրքի նկատմամբ հաճախ փոխվում է կրքի, և սովորական գրքասերները այդ զեպրում վերածվում են գրքամուտների» (Յ. Լոպուխին)։ շատ պարզ և բացարձակ ճիշտ ձևակերպում է սա: Սակայն կիրքը գրքի նկատմամբ, ինչպես ընդհանրապես ցանկացած կիրք մարդու կյանքում, կարող է լինել վեհ, հերոսական կամ ստոր, դուռ եսասիրական: Գրքամուտից զրկվող երկրորդական կարգի երևույթ է: Գրքամուտից զրկվող ծնունդ է ոչ թե բանականության, այլ՝ զգացմունքի: Պ. Լակրուան գրքամուտներին բաժանում է նախ և առաջ այնպիսիների, որոնք հավաքում են գանձեր՝ դրանց տիրելու համար, երկրորդ՝ այնպիսիների, որոնք հավաքածուներ ստեղծելով ցանկանում են բավարարել իրենց սնտափառությունը, երրորդ՝ գրքամուտների նախանձից ելնելով, և չորրորդ՝ բացառիկ կոլեկցիոներների, որոնք ունեն «իրենց հավաքածուն» և այլ բանով չեն հետաքրքրվում:

Առաջին կարգի գրքասերը գրքերին տիրելով իրեն երջանիկ է զգում ճիշտ այնպես, ինչպես ժլատն իր հաջողության գրավականը տեսնում է փող զիջելու մեջ: Երկրորդ կարգի կոլեկցիոները՝ փառամուլ գրքամուտը, գրքերը հավաքում է ստավելապես ցուցադրելու համար, այն էլ հատկապես շքեղ ու հազվագյուտ հրատարակություններ նախանձ գրքամուտը որոնում է այն ամենը, ինչ ինքը չունի, բայց հենց որ ձեռք է բերում, նրա ցանկություններն այլ ուղղությամբ են ընթանում: Բացառիկ գրքամուտը իր հավաքածուի համար չի խնայում ոչ աշխատանք, ոչ սիջուցներ: Օրինակ, նա ունի Պետրարբայի 120 տարբեր հրատարակություններ կամ վուտերյան ստեղծագործությունների ամենաբազմապիսի հրատարակություններ և այլն: Լակրուան գրքամուտից զրկվածն ավա օրինակներ է բերում տարբեր անձանց մոտ, տալով այդ տիպերի զիպուկ բնութագրումը: Բայց նրա դասակարգումը լուրջ առարկության տեղիք է տալիս. այն բավականաչափ հաստատուն չէ: Նախ և առաջ ժժլատ ստիպիտի տիպի գրքամուտը սովորաբար լինում է նախանձ, փառամուլ գրքասերը, նույնպես, միշտ նախանձում է նրան, ով ավելի հարուստ ու լավ հավաքածու ունի: Ի զեպ, յրացառիկ գրքամուտը՝ կարող է և սնտափառ լինել: Վերջապես, որոշ կոլեկցիոներներ, որոնք լուի փառամուտից զրկվում են ըստեղծել իրենց հավաքածուները, ո՛չ գրքամուլ են, ոչ էլ գրքասեր: Օրինակ, մի հարուստ ռուս վաճառական, ոչ գրավաճառ, ունեք մի քանի հազար հատորանոց գրադարան, որի մեծ մասն ընդհանրապես օգտագործված չէր, իսկ ինքն էլ, ինչպես պարզվեց, համարյա երբեք գիրք չէր կարդում: Սա-

կայն անափառությունը հուշում էր նրան գրադարակներին վրա մի քանի հազար զիբր ունենալու անհրաժեշտությունը: Գրքամուլ չէ նաև այն արիստոկրատ-ֆինանսիստը, որի մասին պատմում է կիրրովիչը և որը հանուն իր կարիերայի, մի երեկոյի համար իր մոտ ստեղծել է բավական հարուստ ու լիարժեք գրադարան, զրքերը խանութից ժամանակավորապես վերցնելով ու վերագրածնելով գիշերային ընդունելությունից հետո, որի ժամանակ բարձրաստիճան հյուրերը պիտի զնահատեին նրա «կուլտուրան և գիտունությունը»:

Այսանդ ոչ մի գրքամուլություն չկա, իհարկե այսպիսի մարդուն գրքասեր էլ չենք անվանի: Գրքամուլներ չեն նաև նրանք, ովքեր ունեն բացառիկ հավաքածուներ, թեև նրանց ոչ ազահությունը, ոչ անափառությունը, ոչ նախանձը և ոչ էլ «բացատրիկ» գրադարաններ հավաքելու ցանկությունն է զեկավարում, այլ միայն սերը հասկապես տվյալ զրքերի նկատմամբ. («բացատրիկ կոլեկցիոներին» տիպը, ինչպես երեվում է Լակրուայի բերած օրինակից, բովանդակությունը հետաքրքրվում է ավելի, քան զրքի մյուս տարրերով, այդ պատճառով էլ բիշ է համընկնում գրքամուլի տիպին): Մեզ հայտնի է մի անձ, որը կարողացրեց հետո իր մոտ ոչ մի հին կամ նոր զիբր չի թողնում, խնամքով և սիրով պահպանելով, սակայն, Գոստոևսկու երկերի լիակատար ժողովածուն՝ այսպես կոչված Տրեյանական հրատարակությունը, որը, հույսովապես կազմված, գեղարվեստական էջագիրներով, գեղեցիկ շապիկներով, զրված է հատուկ պատվիրված զարակների վրա, հեղինակի կիսանդրու կողքին: Սրա համար Գոստոևսկու հատորները (idée fixe) սեեռուն նպատակ չեն հանդիսանում:

«Բացատրիկ գրքամուլ» չէ և հայանի գրող Ատավան, որը դեմ էր մասնավոր աներում գրադարաններ պահելուն և որը սակայն ասում էր, թե ինքն ունի «տասնյակ կենդանի ուսուցիչներ ու տասնյակ կենդանի բարեկամներ ի դեմս այն զրքերի, որոնք ևս մշտապես կարդում եմ կամ որոնց մշտապես դիմում եմ տեղեկությունների համար: Այնուամենայնիվ, մյուսները, կարգալուց հետո անմիջապես ուղարկում եմ... մեռելատուն», ինչպես անվանում է նա գրադարանները: Ակներև է, որ այդ գրողին շատ ավելի հետաքրքրում է որոշակի զրքերի բովանդակությունը: Այդ զրքերը՝ նրա «ուսուցիչները» և «բարեկամները», կենդանի են այն դեպքում, երբ մյուսները նրա համար դադարում են գոյություն ունենալ: Գրքասերների կատեգորիաների առավել ճիշտ սահմանազատում տալիս է Լիսովսկին՝ հենվելով Ուլյանինսկու տեսակետների վրա: Նա զրքի նկատմամբ կրթով համակված մարդկանց բաժանում է երեք խմբի՝ բիրլիտֆիլներին, բիրլիտմանների և բիրլիտտաֆնների և միանգամայն իրավացիորեն նկատում է, « որ իրենց տեսական ձևակերպման մեջ բավական պարզորոշ արտահայտված այդ ստորաբաժանումները հաճախ չեն ունենում ցայտուն սահմանազատում, և առանձին խմբերի մասնակի տարրերը հաճախ գոյակցում են միասին մի մարդու մեջ»:

Ն. Մ. Լիսովսկու կարծիքով, «գրքասերը, լինելով զրքի գիտակ, զիրքը զնահատում և սիրում է ոչ միայն նրա արտաքին տեսքի, այլև ներքին բովանդակության համար: Լինելով այսպիսին, նա զրքի բարեկամ է, հետևապես և՛ լուսավորության: Հոգ է տանում նաև, որ զիրքն ավելի ու ավելի

լալ կատարի իր կուլտուրական գերը: Այսպիսին է իսկական գրքասերի բարձր կոչումը: Իր առջև համապատասխան նպատակ գնելով՝ նա զրականություն, գիտություն և արվեստի որոշակի ուղորտներից հավաքում է առավելագույն լավագույնը, իհարկե անուշադրության շմատնելով և իր հավաքածուի արտաքին գեղեցկությունը: Սերը և հարգանքը գրքի նկատմամբ անկասկած հուշում են և այդ հոգատարությունը: Գրքամուր նույնպես սիրող է, երբեմն էլ գրքի գիտակ, սակայն առավելագույն նրա արտաքին կողմի: Հաճախ, հաշվի չառնելով գրքի բովանդակությունը, նա իր հավաքածուի համար ձգտում է ընտրել կամ շքեղ տեսք ունեցող, կամ հազվագյուտություն ներկայացնող, կամ էլ, վերջապես, որոշակի հրատարակության, որոշակի շափսի, թղթի որակի, փառարանված վարպետի կողմից կազմած և այլ գրքեր: Այս գնացրում բովանդակությունը կամ ընդհանրապես անուշադրության է մատնվում, կամ ետին պլան է նահանջում: Այսպիսի կուլեկցիոները, հրատարակության գեղեցկության ետևվից ընկնելով, հասկանալի է, դժկամորեն է ցուցադրում իր գանձերը և եթե ցույց էլ տալիս է հետաքրքրասերներին, սույա առավելագույն պարծենկոտությունից ելնելով, հիմնականում իր ձեռքով, որպեսզի հազվագյուտ ու նրբաճաշակ գրքի նմուշը այցելուի անդգուշությունից պատահարաբար շփնասովի: Բիր-լիտաֆը գրքասեր է, որը որոշ գեպքերում հարում է գրքամուրին, հավաքում է հաճախ առանց որոշակի պլանի և իր գրքային հարստությունը պահպանում է այնքան ջանասիրաբար, որ ոչ միայն չի կարող ծառայել ուրիշներին հօգուտ լուսավորության, այլև հաճախակի ինքն էլ ի վիճակի չէ

հայտնաբերել «պինգ» թաքցրած գրքերը: Սա զուտ գերեղմանափոր է, աննորմալ տիպ, որի իսկական տեղը հոգեբուժարանն է: Պետք չէ, սակայն, խուսափել այսպիսի կուլեկցիոներներին: Եղիլ են գեպքեր, որ լուսավորչալ գրքասերները նրանց ճշմարիտ ուղի են դուրս բերել:

«Բիրլիտաֆի», որպես մուլական երևույթի, վրա կանգ չառնելով, փորձենք վերահիշյալ կարծիքների հիման վրա սահմանել գրքամուրի հասկանիշները: Հավանաբար գրքամուր պիտի համարել այն գրքասեր-կուլեկցիոներին, որը ցուցաբերում է. 1) կրքի վերափոխվող սեր գրքի նկատմամբ, 2) կայուն սիստեմի բացակայություն հավաքածուն ընտրելիս, բայց ինչ-որ հետաքրքրության առկայություն՝ հաճախ բավական ինքնատիպ ու բազմաբնույթ, 3) առավել հետաքրքրություն գրքի ձևի և արտաքին տեսքի նկատմամբ, քան բովանդակության, 4) առավելագույն հետաքրքրություն հազվագյուտ ու հնագույն գրքերի նկատմամբ, 5) հակում դեպի «անհրաժեշտ» գիրքը և ինչ զնով էլ լինի սիրած գրքին տիրելու, այսինքն այն իր գրադարանում ունենալու ցանկություն, 6) որոշ զգայականություն գրքի նկատմամբ, մի յուրօրինակ երկրպագում, 7) հպարտություն, հաճախ էլ սնափառություն ունեցածի հանդեպ, 8) նախանձ իրեն «անհրաժեշտ» գիրքն ունեցողների նկատմամբ, 9) գիրք «գիզելու» ազահություն: Մրանք դեռ գրքամուրի բոլոր բնութագրական գծերը չեն, սակայն սա արդեն բազիս է այն հարցի, թե ինչ գծերից է կազմավորվում գրքամուրը, ինչպիսին է նրա հոգեբանությունը:

«Ես միայնակ եմ, բայց ինձ հետ խոսում են մեռածներ»

քը, և գրքերը պատմում են ինձ նրանց իմաստությունը, որն ինձ անհայտ էր առաջ... Նրանք բարեկամներ ու բնկերնկեր են, որոնցով ես լիովին բավարարված եմ, ևս չեմ ձգտում այլ տիպի բարեկամների, բացի նրանցից:

...Թող ալլահը պահպանի այդպիսի բնկերներին: Նրանց բնկերն ու զրուցակիցը չի ձգտի շարին:

...Նրանց բնկերը կարող է շվախենալ անշրջահայաց վիրավորանքից. ոչ ոք նրանցից վատ խոսք չի լսի:

...Նրանք մեզ թողել են իմաստություն, որի օգտակարությունը հավերժ է բոլոր ժողովուրդներին մեջ:

«Ինչպիսի գիտելիքների էլ որ ձեռք պարզեմ, մտտ է ինձ ի դեմ գրքի»: Այսպես է գովերգում գիրքը թիչ հայտնի հեղինակ Իբն-Յասիրը (9-րդ դարի առաջին կեսից ոչ ուշ): Այս ջերմ ու անկեղծ գրքասիրությունից ծնվում է գրքամուտությունը: Բարեկամներ՝ իրենց բովանդակությամբ արժեքավոր... Ինչպե՞ս շարիել նրանց: Ինչպե՞ս շարիել և այն արվեստը, որը ստեղծում է նրանց:

Մեր օրերում էլ տպագիր խոսքն օրհնված է: «Ցրված է հոգու մոռյը. ամենուր հնչում է սմամուլի» երգը, որն օրհնանք է բերում բոլոր ժողովուրդներին»: Ունկնդրելով նրա ձայնին՝ մենք սովորում ենք, որ յուրաքանչյուր ապրող արարած ազատ պիտի լինի: Փառք ազնիվ արվեստին, մեզ գիրք ու ազատություն բերողին» (Ուելս): Ոչ միայն բովանդակությունից ստացված օգուտն ու շահն են ստիպում սիրել ու օրհնել գիրքը: Ոչ: Գիրքը որպես հենց գիրք արժանի է դրան: Չէ որ սիրում ու զնահատում են մարդու ոչ միայն բարի գործերը, այլև իրեն, որպես այդ բարի գործերը կրող, որ-

պես բարերար: Գրքասիրության ելման կետը՝ բովանդակությունը, որով պարուրված է ողջ գիրքը, ի ցույց է դնում ամբողջ գիրքը որպես սիրտ օբյեկտ: «Իսկական գրքասիրը, — ասում է Մուրավիտը, — չի բաժանում գրքերը և երկերը»... այսինքն, գիրքը չի բաժանում բովանդակությունից: Գիրքն արդեն սիրում են ամբողջությամբ վերցրած՝ բովանդակության բնույթով, սիրում և որոնում են նրան որոշակի կազմի, թղթի և տառատեսակի համար, ինչպես սիրում են սիրելի անձնավորության հագուստը, թայլվածքն ու խոսքը: Տեղի է ունենում աստիճանական մետաստազիս (տեղակայում), ուշադրության կենտրոնի տեղափոխումը գրքի հեղինակից հենց գրքի վրա, հեղինակի ղեմքը՝ ամբողջությամբ վերցրած գրքի ղեմքով փոխարինելու պրոցես, այնուհետև հեղինակին բնկալելու բոլոր կոմպլեքսներն ամբողջությամբ միաձուլվում են գրքի կերպարի, «տեսքի» մեջ: «Գիրքը» սիրում են որպես ստեղծագործության հեղինակի, որպես սուբյեկտ, այլ ոչ թե օբյեկտիվորեն: Տույտույն արդեն գիրք է և ոչ թե հեղինակ: Այս «տեղաշարժը» բացատրվում է պայմանական ռեֆլեքսների հզոր դերով, որոնց օգնությամբ կառուցվում է մեր ամբողջ հոգեբանությունը, մեր ողջ «գիտակցական» կյանքը: Տեղակայման (մետաստազիսի) պրոցեսը՝ մի հասկացության դուրսմղումը և ուրիշով արտահայտելը, բնկալումների թուլացումը շատ արագ է զարգանում գրքին շփվող մարդկանց մեջ՝ հիմնականում նրանց, որոնց համար գիրքը դեռ այլ կուլտուրական կիրառում չունի: Գրքի բովանդակությունից ելնելով՝ մտածում են նրա մասին, դրան համապատասխան կազմում են այն, հա-

մակրում ձևը, տառապեսակը և այլն: Սովորաբար ընթերցողն իր անձնական պատկերացումն ունի հեղինակի մասին, որը չի համապատասխանում նրա իրական կերպարին, իսկ իրականի բացահայտումը հաճախ հիասթափեցնում է գրքասերին և կոնֆլիկտի մեջ է դնում իր պատկերացումների հետ: Վերջապես, «հեղինակը» կարող է ընդհանրապես չբանալ գրքասերի տեսողաշտից: Մնում են միայն գրքի «բովանդակությունն» սիմվոլիկ խտացումն ու արտաքին մանրամասնությունները: Հեղինակի կենսագրությունը քիչ է հետաքրքրում, հիմնականում հետաքրքրություն է առաջացնում գրքի կենսագրությունը տվյալ բովանդակությամբ. նրա ծնունդն այսինչ տղարանում, այսինչ թղթի վրա: «Ալդերը լույս են բնծայել այս գիրքը և կախել նրանից իրենց տպագրական հուսովը, իրենց գրողներ», մտածում է այգալիսի բիրլիոֆիլը: Արժեքավոր է սոսկ գրքի առաջին հրատարակությունը, երկրորդ և երրորդ հրատարակությունները լոկ լուսանկարներ են իրականի համեմատությամբ: Առաջին հրատարակությունը առանձնահատուկ է ձևով և արտաքին տեսքով: Սիրելի գիրքը նշանակում է սիրելի առաջին հրատարակությունը: Ահա թե տեղակայման պրոցեսում գրքասերն ինչ բանաձև ունի: Սիրելի Լակտանցիին (այսինքն նրա երկերի բովանդակությունը), նշանակում է սիրելի (օրինակ) Ալդերի հոյակապ շեղատառը: Սա մի մտահանգում է, որ թեև լազրված է գրքասերին ոչ թե սիլոգիստորեն, այլ սրտով ու սիրով: Այնուհետև տեղի է ունենում արամարանական վերագասավորում. «սիրելի Ալդերը, նշանակում է սիրելի Լակտանցիին»... Ահա թե ինչու գրքասերը հավաքում է այդ առաջին

հրատարակությունները: Մեռյալները կենդանանում են, մեռյալները զրուցում են ողջերի նման: Տեղակայման պրոցեսում գրքերն իսկապես հարություն առած ու ապրող բարեկամներ են: Ժամանակակից գրքերն ունեն ժամանակակից հեղինակներ: Այդ պատճառով էլ այս գեպում տեղակայումը դժվար է ընթանում: Ժամանակակից հեղինակների գրքերը կարելի է կենդանի «բարեկամներ» դարձնել հեղինակի հետ որոշ ժանոթություն ունենալու պայմանով, սակայն կենդանի հեղինակը իրենով ծածկում է գիրքը և խանգարում է տեղակայումը: Անձամբ դիտենալ ժամանակակից հեղինակին և նրա գիրքը որպես բարեկամ ունենալ ոչ բոլորին է հաջողվում: Բացի այդ, ժամանակակիցները քիչ են գնահատում ժամանակակից հեղինակներին: Նրանք կենդանի են, նրանց ստեղծագործությունները միշտ կարելի է գնել, իսկ կարողալ կարելի է որևէ մեկից վերցնելով: Վերջապես, ժամանակակիցները էլի կգրեն ու հավանաբար բոլորովին այլ բնույթի գործեր... մինչ գրքասերին գիրքն է «հարկավոր»: Գրքասերը հավաքում է հին բարեկամներին. նրանք ավելի հավատարիմ են ու շին դավաճանի: Եվ արդիականությունը նրանցից բաժանող ժամանակը դադարում է զոլություն ունենալ, նրբ գործ ունես գիրք-հեղինակների հետ: «Ինձ նույն-իսկ թվում է, թե ես ինքս տեսնում եմ նրանց ժամանակը, թեև նրանցից հետո ամբողջ դարեր են անցել հավիտենականության գիրկը: Օ, դատարկախոս, ում խորաթափանցությունը իմացություն մեջ աննշան է: Զէ՞ որ առաջին սերունդները, որոնք անցել են իրենց իմացությամբ, ի հակադրու-

թյունն թո խոսքերի, չեն բաժանվել մեղանից ու չեն հեռացել» (Իբն-Յասիր)։

Եվ այսպես զրքասերը հավաքում է հին հեղինակներին՝ հավաքում է զրքեր, հին հազվագյուտ զրքեր... Գրանք նույնն են, ինչ որ մասունքները... Ահա «նոր էլրիզն» այնպիսին է, «ինչպիսին էր այն, երբ նրա վրա լաց էին լինում մեր տատերը: Ահա թե ինչ էին տեսնում, ահա թե ինչի հետ էին առնվում Ժան-Ժակի ժամանակակիցները» (Անատոլ Ֆրանս)։ Եռլեկյիոնները հավաքում է անցյալի այդ հասարակությունը, այնպես, ինչպես այն կարող է լինել իր հասարակությունը: Այդ հասարակությունը տիրապետում է գիտելիքների ու տաղանդների: Ահա մի ստեղծագործությունն ինչ-որ ժամանակ այնպես է գրավել նրան, որ նրա գիտակցության ամբողջ բովանդակությունը՝ անցյալով լցված, ամուր զուգորդական կապով ձուլված է անցյալի դարաշրջանին, այդ դարաշրջանի ոճին, հեղինակին ու հեղինակի հերոսներին: Եվ թեկուզ հեղինակը չի ունեցել ու չի կարդացել անպայման տվյալ նմուշը, դրա փոխարեն որքան մտերիմ ու որքան թանկ են նրանք, որոնց դարակները վրա և ոբոնց ձևոքերում եղել է այդ գիրքը, որքան մտերիմ են թղթի և կաղմի վրայի այս բծերը, մոմի հետքերը, կիսաչնչված ստորագրությունները, գունաթափված նկարազարդումները, կոնակի, կաղմի, մազազաթյա էջերի բույրը: «Գրքի վրայի յուրաքանչյուր բիծ զրքի ծառայությունն լուռ վկայ է» (Նեկրասով): Եվ հիմա նա այդ զրքերի տեղն է ու բարեկամը, բաժանում է նրանց հետ նրանց անցյալը, նրանց գիտելիքներն ու տաղանդը, վաղուց անցածի հիշողություններն է վերապրում նրանց հետ միասին:

Վերապրում և բավականություն է ստանում, երբ ցանկանում է... քանի որ այդ բոլոր պահպանվում է իր պահարանում:

Հաճախ այդպիսի զրքասերը հավաքում է նաև այդ ժամանակվա իրերը՝ ձենապակի, ոսկոր, մանրանկարներ, փորագրություն, կահույք և այլն: Գրքերի և նրանց այդ շրջապատման միջոցով նա հաղորդակից է դառնում անցյալին. ներկան արմատավորված է և՛ անցյալում, և՛ զրքասերի մեջ, իսկ անցյալն ամբողջությամբ ներարկված է արդիականության մեջ: Եվ քանի որ վերջինն ավելի ազմկոտ, անհանգիստ ու տագնապալի է անցածից, զրքասերը ձգտում է ամբողջ տրեզրերը «թաքցնել արկղում», հնարավորությունների ներածին շափ հավաքել ամեն ինչ: Դա անհրաժեշտ է «իրականության դատարկությունը» լցնելու համար, քանի որ անցյալ օրերի աղմուկը հնչում է նրա սականջներում, հոգում, «զրքի նկատմամբ ունեցած ձգտումի մեջ, իրական երջանկությունը, անցյալի բաղձաթիվ մասնիկներին տիրելու միջոցով ստեղծելու «պոսթկլումներում...»: «Գիրքն ինքնին ավելի շատ կապվածություն է առաջացնում, քան սերը, նա կարգանքից խարուսիկ է, արևածագից փայլուն»: Այնուհետև զրքամուլին թվում է, թե ինքը մասնակցում է այն գրողի ստեղծագործական պրոցեսին, որի ստեղծագործության արդյունքը միանույնված է զրքի տիրոջ գիտակցությանը, գրողի, որի գիրքը գտնվում է նրա ձեռքում, որովհետև դա «հազվագյուտ», միակ նմուշն է... Դա ի՞ր նմուշն է: Դա հենց ի՞նքն է: «Դա մեր մի մասնիկն է», — ասում է Կոլինոնը զրքերի մասին (Շլյապկին, «Գրքի գովերգությունը»)։ Միրում վրանք՝ զրքասերը իրեն է սիրում և որքան շատ է սիրում

գրքերը, այնքան շատ է սիրում իրեն: Վերջին հաշվով, դրանք բոլորը՝ դա հենց ինքն է: Գրքամուլի եռամուլությունը անդադար աճում է և դրա հետ մեկտեղ աճում է կիրքը բացառիկ, «միակ» գրքի հանդեպ: Չէ՞ որ արժեքավոր են միայն այդպիսի գրքերը՝ «բացատրիկ», «անկրկնելի»: Ինչպես մարդկային այլ անհատական հետաքրքրություն միանգամայն նորմալ գրասիրումներում, այնպես էլ այս բնագավառում, նշանակություն ունեցող ամեն մի գնահատական վերաբերում է միակին, եզակիին: Սիրահարի զգացմունքը արագ բխանում է, երբ նրա սիրտ առարկան բազմապատկվում է, կամ երբ հայտնաբերվում է, որ կան համահավասար բազմաթիվ առարկաներ: «Նա առաջինը չէ»,—ասվում է Ֆուստի ամենասարսափելի հատվածներից մեկում: Առարկաների անհամեմատելիություն, եզակիության վրա են հենվում առարկայի արժեքավորության մեր բոլոր զգացումները: Սրա վրա էլ հիմնված է գրքասերի հակումը եզակի, բավականաչափ հազվագյուտ գրքի նկատմամբ: Նա խանդելով է սիրում այդ գիրքը: Եվ ուրիշ ոչ ոք չպետք է ունենա այն, ինչ ունի ինքը: Նա չի էլ սիրում, երբ որևէ մեկը նայում է իր գրադարանը: Ն. Պ. Դուրովը՝ հաղորդակցական ուղիների մի պրոֆեսոր, որ մեծ կուլիցիոններ ու գրքասեր էր, ուներ իսկական գրքամուլի գծեր: Իր գրքերը նա պահում էր ճաշասենյակի վրայի լայնադարակում, որտեղ թույլատրվում էին միայն ընտրյալները: Այդ գրքային կառույցի մուտքը բացված էր նախասենյակից: Լայնադարակ կարելի էր բարձրանալ նեղ, փայտյա աստիճաններով: Ականատես Բերյոզին-Շիրյակի վկայությամբ, լայնադարակի բարձրությունը հավասար էր մարդու միջին

հասակին, իսկ տարածքը՝ 2 քառակուսի սաժենի: Այդտեղ լույսը թափանցում էր ճաշասենյակից բացված միակ փոքրիկ անցքից, այնպես որ նույնիսկ ցերեկը այստեղ մութ էր: Ամենուր գրքեր էին առանց կարգ ու կանոնի: Դրանից բացի, Դուրովը գրքերի համար պատրաստել էր նաև պատկերասրահ, աշխատասենյակի պատով մեկ՝ հենակների վրա հենված բազրիքավոր պատշգամբի տեսքով: Պատկերասրահի մուտքը լայնադարակի վերևից էր, պատի միջով բացվող տարածությունից մեկ արշին լայնությամբ և մոտ երկուսուկես արշին բարձրությամբ: Դուրովին էին պատկանում այնպիսի գրքեր, ինչպես Թագիշևի առաջին հրատարակությունը, «Վաղիմը» և ուրիշ շատ եզակի հրատարակություններ: Գրքամուլը տառապում է, երբ ասիպված է որևէ մեկին տալ իր գիրքը «*Ita ad videntes*», այս բառերը իր գրադարանի ձակատամասին փոքադրել էր Սկալիզերը, այսինքն՝ գնացքեր և գրքեր գնեցեր, իսկ իմ գրքերը հանդիստ թողեր: «Գրողի ծոցը թող գնան գիրք խնդրողները», ասում էր հայտնի նկարիչ Մուսայեն (Լյուդովիկոս 13-րդի ժամանակակից), որն իր գրքերի վրա պատկերել էր այդ ասույթը: Սակայն ոչ միայն գրքամուլներն են կառուում այս տեսակետին. «Ամեն ինչ, բացի գրքերից»՝ այսպիսի բառեր էին գրված Ն. Ս. Լեսկովի աշխատասենյակի պատին. նա մասնավոր գրադարանների կատաղի թշնամիներ էր համարում «մեր այն բարեկամ ընկերներին, որոնք անդադար հեռուում են մեզ՝ սփոխարինաբար գիրք տալ կարողալու» իրենց խնդրանքներով, և բավական հաճախ յուրացնում են այն: «Նրանք էլ հենց մեր գրադարանների իսկական ոչնչացնողներն են և հնարավոր

չէ նրանցից խույս տալ»: «Գիրքն ինչպես կիներ. այն չի կարելի տալ նույնիսկ ամենալավ ընկերոջը, բարեկամին», — միշտ ասում էր Լեակովը նրանց, ովքեր ցանկանում էին նրա գրադարանից փոխարինարար որևէ մի դանձ վերցնել: Գրքամուրը չի կարող բաժանվել գրքից, վաճառել այն. «...վաճառել իմ գրքերը: Չէ՞ որ գրանք իմ ումն ու իմ փառքն են: նրանք հավատարեցնում են ինձ ամենատառջին հարուստներին, նրանք մոռեցնում են ինձ ամենաաղքատ մարդկանց: Գրքերն իմ գրույցի ու փառասիրության հավերժ ուղեկիցներն են: Ես մտածում եմ նրանց մասին, երբ արթուն եմ, և երազում եմ նրանց մասին, երբ քնած եմ: Հեռանալով՝ ես արցունք եմ թափում գրքերի համար, վերադառնալով՝ ողջունում եմ նրանց: նրանք իմ բարեկամներն են, իմ շքախումբը, իմ կոհորտան: Երեխաներ, որոնց ես ընտրել եմ, իմ տաները, իմ խնայողությունը, իմ սեղը: Իմ սիրելի գրքեր: Եթե ես նրանց վաճառեմ, էլ ի՞նչ կմնա ինձ վաճառելու և ո՞վ կիմանա, որ ես մահացել եմ...» (Յր. Մյուլլեր):

Գրքամուրը խորապես տառապում է, եթե իր տված գիրքը հանկարծակի կորչում է, նույնիսկ դրա փոխարինումը չի հանգստացնում նրան: 1888 թ. ամռանը Ա. Ս. Սուվորինը, վերահրատարակման համար Ռադիչչեի «Ճանապարհորդություն...» կարիրն ունենալով, մոսկովյան պատվարժան բուկինիստ Աստապովի միջոցով ժամանակավորապես ձեռք բերեց այն գրքի հայտնի ֆանատիկոս Պ. Վ. Շապովից: Այդ հազվագյուտ նմուշը Շապովի համար շատ թանկ էր: Սուվորինը Աստապովից այն վերցրել էր ստացականով, խոստանալով վերադարձնել երկու ամսից: Անցնում է մի

առաքի: Ռադիչչեը վերադարձված չէ, Սուվորինը տեղյակ չի պահում պատճառի մասին: Մեծ խառնաշփոթություն բարձրացավ, որոնում էին նոր նմուշ, սակայն դրանք զուր ջանքեր էին: Շապովը, որ Աստապովին էր տվել գիրքը, վերջինիս կասկածում էր անաղնիվ արարքի մեջ: Պարզվեց, որ Սուվորինի տպարանում գրաշարները, որոնք զգուշացված չէին, մասերի են բաժանել գիրքը և շեղերի մեծ մասը կորցրել են: Բավական ուշ Սուվորինին հաջողվեց շատ բարձր գնով գնել «Ճանապարհորդություն...» նմանատիպ մի նմուշ և հանձնել Շապովին: Դրանից որոշ ժամանակ անց Շապովը մահացավ լրիվ խելագար վիճակում: Բժիշկները ենթադրությամբ խելագարությանը նպաստել էր հազվագյուտ գրքի կորստի հետ կապված տառապանքը («Գրքերի և նրանց բարեկամների միջավայրում», Գ. Վ. Ուլյանինսկի): Սա գրքամուրության դրսևորման տիպիկ օրինակ է, անհատի և գրքի նույնացում. վաճառել գիրքը՝ նշանակում է ոչնչացնել իր անձը: Գրքերը «կապրեն» գրքամուրի մահից հետո, ուրեմն ինքն էլ չի մահանա, նրանց միջոցով նա անմահ է: «Եթե դու վարժես նրան, նա բոլոր ժամանակներում կհավերժացնի քո հիշատակը...», «Եթե դու խոսես նրա մասին, նա մարդկանց մեջ կգրոշմի քո անունը» (Ալ-Քենեզ ալ-Մադֆուն): Հանձին իր գրքի գրքասերը տեսնում է ինքն իրեն՝ գրքի հետ հազորդակցված և իր «ես»-ով նրա հետ ձուլված: Նա գիրքը պահում է փակի տակ և կարդում է զաղտնի, եթե միայն ընդհանրապես կարդում է: Մի սեկունտ միտք հետապնդում է նրան. հավաքել դեռ չհավաքված արժեքները: Ահա բուրխ բուն իմաստով յուրաքանչյուր գրքամուրի երազանքը: Բայց

բանի որ այս երազներն անիրազորժելի է, իսկական զբջջմունքն որ, սիրահարների պես, անսահման թախիժ են ապրում նույնիսկ երջանկության մեջ: Լավ իմանալով հանդերձ, նրանք չեն ցանկանում հասկանալ սակայն, որ իրենց երբեք չի հաջողվի կողպել երկիրը ապակն պահարանում: Սա նրանց հարազատացնում է ամեն տիպի կծծիների հետ: Նրանք ժլատ են (կուտակող, դիզոլ): Այդ հարստությունը իրենց կտա և՛ գիտելիք, և՛ հանգիստ, և՛ բավականություն, և՛ փառք, և՛ հարստություն: Գրքահավաքը, զբոսըն տիրելով, էրջանիկ է զգում իրեն ճիշտ այնպես, ինչպես ժլատն իր ողջ բարեհաջողությունը տեսնում է փողի մեջ: Եվ ատենել փողը չի կարելի, սակայն երջանկություն է փող ունենալը. չէ՞ որ զրանով ամեն ինչ կարելի է դնել: «Փող—վատնում—բավականություն» շղթվան վերափոխվում և արտահայտվում է հետևյալ տեսքով՝ «փող—բավականություն»: Փողը դառնում է պայմանական ռեֆլեքս, որից ժլատը բավականություն է ստանում: Ժիշտ աչգպես էլ տեղակայման ժամանակ, երբ զբոս «հեղինակը» և «բովանդակությունը» փոխարինվում են լուկ «զբոսով», որպես ինքնանպատակ երևույթ, ստանում ենք «զիրք—բավականություն», «իմ զբոսը—բացառիկ բավականություն» բանաձևը: Մի այլ տեղակայման ժամանակ ստանում ենք «իմ զբոսը—դա ևս ինքս եմ» բանաձևը, իսկ երկուսի միաձուլումից ստանում ենք զբոսը ինքնահիացման, «ինքն իր մեջ» բավականություն ստանալու մեծագույն երջանկությունը... «Եթե ուզեմ, կգնեմ ամբողջ աշխարհը»,—ասում է ժլատը: «Եթե ուզեմ, կըմբռնեմ ամբողջ տիեզերքը»,—կասե՞ր այլակերպոված զբոսավոր: «Իմ ձեռքում են ամբողջ աշխարհն ու

տիեզերքի իմացությունը» ասում են ժլատը և զբոսավոր-կուլիցիստները միասին: Վերջինս, զգուշորեն պահպանելով իր զբոսը, նախանձում է, իմանալով, որ մեկ ուրիշն ունի իրեն «անհրաժեշտ» զիրքը:

Այս զեպրում «անհրաժեշտության» հասկացությունը խիստ հարաբերական է, որի հետևանքով ամեն մի «անպետքություն» տեղ է գտնում զբոսավոր «հավարձուրի» մեջ: Բայց նրա հանգիստը վերջնականապես է խանգարվում, եթե որևէ մեկն իսկապես տիրում է բոլորի կողմից ճանաչում գտած արժեքավոր զբոսի: Այս զեպրում զբոսավոր վատ է սնվում, անհանգիստ է ընում. ինքնազգացողությունն ազելի է վատանում, երբ զբոսավոր մտածում է, որ ոչ թե ինքը, այլ մեկ ուրիշը հանկարծ կարող է տիրել «զանձին»: Կասկածներն իր ու իր արժեքների նկատմամբ տանջում են կրքի գերուկ: Եղ հաճախ մեծ դուժար վատեցելով, կամ խարդավանքների ուղիով, երբեմն էլ զոգույթյամբ (չի կարելի, չէ՞, թույլ ալ անհատի ու անձնական երջանկության երկատում) նա ձեռք է բերում ցանկալի զիրքը: Գիրքը նրա ձեռքում է: Գրքամոլն անմիջապես հանգստանում է: Մեծ բավականությունը ու սիրով նա շոյում է զբոսի կոնակը, կազմը, ուշագրի զննում է էջերը, ինչպես երկար սպասված սիրելի բարեկամի դիմագծեր: Ֆրանսը նկարագրում է մի կանոնիկոսի ու փոխերեցի, որոնք այս անցողիկ կյանքի մեծ մասն անց էին կացնում թագավորական և սր. Միքայելի կամուրջների միջև, որտեղ ազելի հաճախ աչքի ընկնող տեսարանը այն փոքրիկ ոսկե ծաղիկն էր, որով XVIII դարի կազմարարները զարգարում էին հորթի կաշվից կազմած զբոսերի կոնակները: Սրանք հա-

վանաբար ծայրահեղ գրքամուլներ չէին: «Կանոնիկոսն ու փոխերեցը սուրբ մարդիկ էին», գրում է հեղինակը: «Ես կարծում եմ, որ ոչ մի վատ միտք նրանց գլխով չէր անցնում»... «Մակայն և՛ այդ սուրբը, և՛ այդ բարեպաշտը լիովին դերծ չէին զգայականությունից: Նրանք բաղձանքով էին նայում խոզակաշվե կազմին, նրանք հեշտասիրությունք էին շոշափում հորթի կաշվից կազմը: Նրանք չէին ձգտում մրցել հայտնի գրքասերների հետ, չէին հավաքում ֆրանսիական պոետների առաջին հրատարակությունները, չէին զնում Մազարինիի կամ Կանևարիի համար կազմված ու նկարներով զարդարված գրքեր: Ոչ, նրանք աղքատ էին ու համեստ... Նրանք այս աշխարհի ուժեղներին էին թողնում սաֆյանե կազմով գրքերը և պատրաստ էին բավարարվել հորթի կաշվից կազմով, մագաղաթով, սա բավական էր նրանց ցանկությունների բավարարման համար: Մակայն ցանկություններն ինքնին շատ կրակոտ էին. դրանք այն ցանկություններն էին, որոնք միջնադարի քրիստոնեական սիմվոլիկան եկեղեցիներում պատկերում էր թռչնի զլխով, այծի ոտքերով, շղճիկի թևերով արարածների տեսքով: Մի անգամ ես ինքս եմ տեսել, թե ինչպես պարոն կանոնիկոսն իր ձեռքով սիրով շոջում էր «Անուպատի հայրերի վանքը» գիրքը, պատված հորթի մոխրագույն կաշվով... Դա մեղք էր ...Ոչինչ իդուր չի կորչում և ինձ թվում է, թե Հրեշտակի... գրքում կարդում եմ. «Պարոն կանոնիկոսը այսինչ օրը Ղուլաերի ափափողոցում հեշտասիրական հպումներ էր վայելում» (Ֆրանս): Ֆրանսն իրավացի է: Այդ հպումները կարող էին և հեշտասիրություն լինել, ու, շոյելով կազմը, կանոնիկոսը կարող էր տարբեր

ցանկությունների բավարարում ստանալ: Գրքամուլը հաճախ իսկական ֆետիշիստ է: Եվ եթե Ֆրանսն էլ խոստովանում է, որ «առանց ֆետիշիզմի սեր չկա» և որ «հին կեցատաված թղթի սիրահարները նույնպիսի խելագարներ են, ինչպես մյուս բոլոր սիրահարները», ապա սրա բացատրությունը մենք կգտնենք Բինեի մոտ, որը պնդում է, որ «յուրաքանչյուր ֆետիշիստի կյանքում պետք է ենթադրել որևէ մի իրադարձություն, որը հատկապես այդ միակ տպավորությանը հաղորդում է հեշտասիրական զգացում»: Այդ իրադարձությունը վերաբերում է վաղ պատանեկությունը և սովորաբար համընկնում է vitae sexualis-ի առաջին արթնացման հետ: Դեպքը, որի ժամանակ երևան է եկել այս զուգադիպությունը, մեծ մասամբ մոռացվում է: Գիտակցություն մեջ մնում է միայն ասոցիացիայի հետևանքը: Պրոֆեսոր Կրաֆտ-էրինգը գրում է. «Այն ապշեցուցիչ փաստը, որ ֆետիշիզմի առարկա կարող են լինել ամենաբազմազան օբյեկտներ, իր բացատրությունը գտնում է նրանում, որ անհատական ֆետիշը որոշվում է արտաքին պատահական տպավորություններով, որոնք ժամանակ առ ժամանակ համընկնում են սեռական գրգռվածությանը և զուգորդական կապ են ձեռք բերում նրա հետ»:

Այստեղից հասկանալի է դառնում և՛ գրքամուլի մեղամաղձությունը, և՛ նրա կամքի թուլությունը, և՛ մաքի սահմանափակությունը, և՛ նրա հոսամուլությունը: Գրքի նկատմամբ կիրքը սկսվում և վերջանում է նույն բանով՝ միայնակությունում: Միայնակ էին կանոնիկոսն ու փոխերեցը, բայց նրանք արդեն գրքամուլներ էին:

Այս բաժնի սկզբում մենք խոսեցինք անհայտ բանաստեղծ Իբն-Յասիրի մասին, որը նույնպես միայնակ էր, բայց նա դեռ գրքամուլ չէ, նա դեռ չի հեռացել գրքի բովանդակությունից: Գրքասերի ծայրահեղ էգոիզմը նրա այն գիտակցությունն է, որ իր գիրքն իր համար է և իր երկրորդ ես-ն է, ահա այն գլխավորը, որ առանձնացնում է գրքամուլին որպես մուլագարի, որպես աննորմալ մարդու: Այս գրույթը սույն բաժնի կենտրոնական կետն է:

Այն գրքասերները, որոնց համար, Ֆրանսի խոսքերով ասած, «աղբատների Աստվածաշունչը, կուպիտ նկարագրողումներով, ավելի մեծ հմայք ունի, քան բնության բոլոր զայթակղությունները, արվեստների ամբողջ հմայություն հետ միացած»..., կենցաղային տեսակետից աննորմալ երեւոյթ են: Վերևում տրվեց գրքամուլի՝ այսպես ասած «մաքուր» տիպի հոգեբանական զարգացումը: Սակայն նրան նորմալ գրքասերից բաժանող սահմանները արտակարգ նուրբ են ու անորոշ: Բավական է, որ մի փոքր թարմ օդ ներթափանցի այսպիսի գրքամուլի գրքային հավաքածուի գաղտնի դանձարանը՝ հաղվագյուտությունների հանկարծակի վերահրատարակումը, նույն հրատարակության ուրիշ նմուշների հայտնվելը, գիտական անխաբխուսելի քննադատությունը և այլն, արդեն փոխվում է գործի էությունը: Անձնական կոլեկցիայից բավական երկարատև ժամանակ շեղվելը, կյանքը բնության զրկում, դեմ առ դեմ նրա անմիջական հմայքին, ոչ թե գրքամուլների սիրած XVIII դարի կաղմերի կոնակաների վրա պատկերված ոսկե ծագիկի զննումը, այլ իսկական շուշաններով ու բրարիսներով հիանալը, դաշան-

րի թարմությունն ու մարգագետինների բույրը գրքամուլին վերադարձնում են իրական կյանքին և ազատում նրան գերությունից: Իրավացի է Դեկյուրեն, երբ ասում է. «Գրքասերը տիրում է գրքերին, գրքերը տիրում են գրքամուլին»: Ծըշմարիտ է և Ֆրանսը, ասելով. «Վաս չէ հավաքածու ստեղծելը, բայց ավելի լավ է զրոսանքներ նախաձեռնելը»: Իսկ ահա «փառասեր գրքամուլը», որի մասին խոսում է Լակրուան և որը ցուցադրելու համար հավաքում է մանրանկարներով զարդարված շքեղ հրատարակություններ, մագաղաթյա ու վելինյան թղթով գրքեր և ձգտում է, որ բուրբ խոսեն իր գրադարանի գեղեցկության ու կարգ ու կանոնի մասին, արդեն լիովին նորմալ մարդ է: Ծշմարիտ է, հաճախ նա չի կարդում իր գրքերը, սերտ կապ է պահպանում որևէ հայտնի հնագրավաճառի հետ, որն ավելի իրազեկ է, քան հավաքածուի տերը և իր հպարտության նոր առարկաներ է ստանում նրանից, բայց նա իր հավաքածուն ցույց է տալիս ամենքին, առանց հոգ տանելու՝ հասկանո՞ւմ են արդյոք նրանք իր գրքերը, հետաքրքրվում է միայն այն բանով, որ բուրբ բավականաչափ զարմանան ու զուլեն...

Բայց և այնպես, այսպիսի «գրքամուլից» մինչև Զալուակու, Ռումյանցևի, Դաշկովի և այլ պատվավոր անունները հեռավորություն այնքան էլ մեծ չէ, թեև տարբեր է: Այսպիսի գրքամուլի համար գիրքն արդեն ինքնանպատակություն չէ, այլ մի ինչ-որ այլ բանի՝ փառքի, կարիերայի, իսկ հետո, զուցե, իրադրության փոփոխության հետ կապված՝ «լայն հասարակության» ու մասսաների լուսավորության միջոց: Գրքամուլը, ունեցած գրքերից երբեք չբաժանվելով, անընդ-

հաս ձգտում է գիրք դիզել: Հիվանդագիրն մոլուցքի հետևանքով Պողեբնայի քահանա Տինխուսը դառնում է զոչ ու մարդասպան, մի ոմն Ալմոն (XVI դ.) զրքեր զողանալու համար երկու անգամ փոխում է հավատը, աստվածաբանության դոկտոր, գերմանացի Ալտիզ Պիխլերը հազարավոր զրքեր է զողանում Ռուսական հանրային գրադարանից (Ն. Ա. Սուլովյով «Աստվածաբանության դոկտոր, գերմանացի Ալտիզ Պիխլերի կողմից. Ռուսական հանրային գրադարանից կատարված զրքերի զոչովյան մասին»: Պիխլերը, որ օգտվում էր բարձր ուղրտների բարեհաճությունից, զրքեր զողանալու համար մերկացվել և դատարանին էր հանձնվել գրագրաբանավար Սորոլլչիկովի կողմից, որտեղ քաղաքացիական հայցվորի դերում հանդես էր գալիս հայտնի Վ. Ն. Ստասովը, իսկ պաշտպանն էր հայտնի փաստաբան Կ. Կ. Արսենևը: Վերջինս Պիխլերին ներկայացրեց որպես զրքագողամոլությամբ տառապող աննորմալ մարդու): Հաճախ պատահում է նաև, որ զրքերի յուրացում կատարվում է բացարձակապես նորմալ, ոչ մի մոլուցքով չտառապող ինտելիգենտ մարդկանց կողմից՝ անհրաժեշտ գիրքը չգտնելուց հուսահատված. այսպիսիներին զրքամուլների կարգը դասելը նույնքան սխալ է, որքան և նրանց, ովքեր տարբեր հանրագիտարաններից ու ատլասներից թերթեր են պոկում՝ խոշոր վնաս հասցնելով ամբողջ պահեստարանին: Գրքամուլներ չի կարելի համարել և այն «որակաաններին», որոնք զրքին նայում են ինչպես ցանկացած այլ ապրանքի, և յուրաքանչյուր զիրք գնահատում են իրենց առևտրական հետաքրքրության շրջանակներից ելնելով միայն:

Բուկինիստները, սկսած խանութպանից, որը զրքերը գիտում է ինչպես այս կամ այն շափով դուրսավաճառ ապրանք, վերջացրած ինտելիգենտով, որը հասկանում է զրքի ներքին իմաստը, իսկական զրքասերով՝ լուսավորական գաղափարներով տոգորված, օրինակ՝ Աստապովը, Պանտելևը, Սմիրդինը և ուրիշներ, ներկայացնում են մի շարք աստիճանավորումներ. բացի այդ, իրենց շարքերում ունեն նաև զրքամուլներ: Այսպես, Ա. Պ. Պետրովը նկարագրում է Պետրոզրադի արևելաբանության շուկայի մի ծեր բուկինիստի, որն իր տանը, սնդուկի մեջ, համարյա «յոթը կողպեքի տակ» պահում էր հնագույն զրքեր և խիստ շափազանցված կարծիքի էր իր գանձերի վերաբերյալ: Չցանկանալով բաժանվել այդ զրքերից՝ նա դրանց իրական արժեքը մի քանի անգամ գերազանցող գին էր պահանջում: Իսկ ահա կիրքովիչի կողմից նկարագրվող գրավաճառ Լիսենկովը, որն ապրել է անցյալ դարի երկրորդ կեսին և Գոստինի ղվորում հին (հաճախ մակազույնություններով) զրքերի խանութ ուներ՝ այցելուներով հարուստ, մանրակրկիտորեն զնորդների ցուցակ վարելու իր տարօրինակությամբ ու նրանց գնահատականներ զննելով՝ «լավերին», այսինքն շատ գնողներին՝ «հինգեր», «լատերին», որոնց մեջ հիշատակվում էին նաև հայտնի գրողները՝ «երկուսներ» ու «մեկեր», արդեն ոչ մի ձևով զրքամուլ համարվել չի կարող: Վերջապես, զրքամուլ չի կարելի համարել և նրան, ով, ինչպես ասում են, «խենթանում է հեղինակի համար», նրան ընտրելով իր սուսումնասիրությունների առարկա: Գրքամուլ չենք կարող համարել և Բերլոզին-Շիրյակին, որը մեծ հարստության և բազմակողմանի հավաքա-

ծուխ տեր էր և մշտական հարաբերությունների մեջ էր գտնվում շատ լուսավորչալ մարդկանց հետ: Սա ուսուսական հողի վրա աճած գրքասեր էր, որտեղ սովորաբար շին սիրում գիրք ձեռք բերել ու զննել, որտեղ ունևոր տներում, զեղեցիկ ու շքեղ իրերի կողքին կարելի էր տեսնել յուզոտված, քրքրված, մինչև անհնարինության աստիճան կարդացված գրքեր. դա այսպես ասած «սեզզոնի մեխն էր», որ ձեռքից ձեռք է անցնում... Այսպիսի երևույթների ֆոնի վրա, այնպիսի «գրքամուկներ», ինչպես Քերյուզին-Շիրյակը և այլն հանդիսանում են իսկական մշակութազործներ, և կարիք չկա նրանցից վախենալ. նրանք գրքի նկատմամբ սիրո և հոգատար վերաբերմունքի պրոպագանդա են տարածում: Թող նրանք ստեղծեն իրենց առանձնահատուկ աշխարհը, որ տարօրինակ է դարձնում նրանց ուրիշների աչքին: «Գրքասիրությունը կարելի է համարել երանելիության կղզի, որտեղ (իրենց) իզեպլին ուղղված հոգիները փրկվում են կենցաղային փոթորիկից» (Գ. Շևայգեր): Նրանց կողմից հավաքվող հազվագյուտությունները, առաջին հրատարակությունները, նախատպագրիչների տպագրությունները, ինկունարույները, հնագույն շքեղ գրքերի համարակալված նմուշները, որոնք պատկանել են որևէ հայտնի կոլեկցիոնների, գրողի և այլն, մակագրություններով և մատենանիշներով, գրքեր՝ շքեղ, օրիգինալ կազմերով, արժեքավոր զարդերով, յուրատեսակ շափսերի, գրքեր՝ առանձնահատուկ տեսարժանությամբ, վերջապես գրքեր՝ որևէ մի նախասիրած հեղինակի, օրինակ՝ Հորացիոսի կամ Գյոթթեի, կամ գրքեր՝ որևէ մի որոշակի, նախընտրելի բաղկացություն, օրինակ՝ հնագույն

կեղևաթերթերը կամ Ռաստոպլինի «հայտարարությունները» և այլն, այս բոլորը միայն գրքամուկության ցուցանիշ չէ և կարող է հատուկ լինել նաև մեծ գրքասերին: Մեկը մյուսից բաժանող սահմանագիծը անցնում է խիստ ոլորապտույտ ճանապարհ՝ այս հարցի լուծման հարթության վրա. գիրքը և գրքի հավաքածուն միշտ՞ են ինչ-որ ուրիշ, հետագա նպատակի, թե՛ ինքնին արժեքավոր նպատակ, որի համար էլ ստեղծվում են հավաքածուները: Գիրք ձեռք բերելու արագ աճող կիրքը, կոլեկցիոնների լիակատար անտարբերությունը այն բանի հանդեպ, որ գրքի էությունն ու արժեքը զլխավորապես նրանում են, որ այն հանդիսանում է մարդկային մտքի և խոսքի կրողը և, վերջապես, նույնիսկ էսթետիկական զնահատականից հրաժարվելը. ու ուշադրության կենտրոնացումը միայն գրքի արտաքին տեսքին հասցնում է գրքամուկության և սնում է այն:

Զի կարելի կարծել, թե կուլտուրայի աճի հետ գրքամուկությունը կվերանա. կուլտուրայի աճը նաև գրքի աճ է, և, ինչպես մեծ գետերն իրենց հոսանքի ընթացքում ուղեկցվում են գետափոսերով, գետախորշերով, ձախնուտներով և ուղղակի ճահճուտներով, այնպես էլ կուլտուրական գրքասերներին կուղեկցեն լուսավորչալ մատենագետներ, գրքագետներ, գրքի սպեկուլյանտներ և... գրքի մուլագարներ, որոնց կրծում է գրքի որդը և դարձնում հիվանդ կամ կիսատող գրքամուկներ: Սրանում անբնական ուշիշ չկա, և բացատրություններն, ընդհակառակը, կհաստատեն կանոնը՝ գրքի վիթխարի շիթի անընդհատ աճող հունը: Անկասկած, մշակույթի աճի հետ ավելի շատ գրքասերներ կհայտնվեն: Բայց նրան-

ցից յուրաքանչյուրի սաղմի մեջ կլինեն զրքամուխ գծեր: կրթությունը, կուլտուրական հասարակական միջավայրը և, ամենազվտավորը, գիրքը ապաստան կտան զրքասիրական հոսանքներին: Ձևով և բովանդակությամբ արժեքավոր, օրգանական ամբողջությամբ, ոճավորմամբ, գեղարվեստական միասնությունամբ աչքի ընկնող, գիտական, պատմական, գեղագիտական, մշակութային նշանակություն ունեցող գիրքն է, որ կսիրի ու կգնահատի զրքասերը: Գիրքը նրա համար նպատակ չէ, այլ՝ միջոց: Այն վերածվում է մարդու «բացարձակ ունեցածի», այլ ոչ հարսերական, «պայմանական»: Գրքասերների մեջ կան և՛ լուսավորչալ մարդիկ, որոնք զրքի նկատմամբ անձնվեր սերը զուգակցում են իսկապես արժեքավոր, որոշակի կարևորություն ունեցող զրքերի ճշգրիտ բնորոշյալով, և՛ քիչ կրթվածներ՝ գիրք գնահատելու ավելի փոքր կարողությամբ: Լուսավորչալ ճաշակի խորացումը, կենտրոնացումը և նրբինությունը անկասկած կըրերին զրքասերի զրքային զրքահավաքության ծավալի կամ շրջանակի սահմանափակում: Գրքի նկատմամբ «ցրված» ուշադրությունը, որն ինքնին արժեքավոր նպատակ է դառնում և չունի հարաբերական նշանակություն, կհասցնի «մանր» ուշադրության կենտրոնացմանը առանձին նմուշների վրա, և ոչ թե այն ամբողջի, որի օրգանական, կուլտուրական մասը պիտի կազմեն դրանք. ստացվում է Բերյուզին-Շիրյակի տարբերակի զրքասիրական կուլեկցիոններություն, ի հայտ են գալիս հավաքածուի «խայտաբղետությունն» ու «անսխտեմայնությունը»: Մենք կտեսնենք այն, ինչ սովորաբար լինում է ամեն մի «homo novus»-ի բնակարանի պատերին. և՛ յուզա-

նկարատպություն, և՛ փորագրություն, և՛ ամսագրերից կըտրված նկարներ: Այսպիսի բան չենք տեսնի, սակայն, կրթյալ արվեստասերի մոտ: Բայց և այնպես չէինք ասի, թե առաջին «կուլեկցիոնները» մոլագար է: Նա էլ «իր ուժերի ներածին շափ է» օգնում կուլտուրական գործին: Մասնավորապես, ռուսական զրքասիրության մասին պիտի կրկնենք Բոգենդի զրքին տրված գրախոսության խոսքերը: Նա հոյակապ է լուսարանում զրքային նմուշահավաքության համաշխարհային պատմությունը, բայց վատ է լուսարանում ռուսական զրքասիրությունը, նշելով, որ «ռուսական զրքահավաքության պատմությունը, որը շատ փառավոր էջեր ունի, դեռ ստիպված է սպասել իր տարեգրին»: Այս պատմության համար բավականաչափ նյութ կա: Թեև սույն աշխատանքը նման նպատակ չի հետապնդում, բայց և այնպես մենք կարող ենք ամենաթուրքիկ ձևով կանգ առնել ռուս և արտասահմանյան զրքասերների մի ամբողջ շարքի քննության վրա, որպեսզի ցույց տանք զրքասիրության, որպես երևույթի, ողջ ինքնատիպությունը և միաժամանակ նշենք զրքասիրական հետաքրքրությունների անսովոր բազմազանությունը՝ առանձին գծերի որոշ անփոփոխությամբ հանդերձ: Այս ուսումնասիրությունից բխում է, որ ռուս զրքասերներին տրված որակավորման «Գենադիական» կամ «Եֆրեմովյան» բացատրությունը՝ գիտական չէ (նրանց, ովքեր հավաքում էին բուրդը հավաքչուտ, շուկայում դժվարությամբ ճարվող զրքերը, որոնք նշված էին Գենադիի ռուսական զրքային հավաքչուտությունների տեղեկատուում թեև ոչ մի արժեք չէին ներկայացնում, կուլեկցիոն Գենադիական բնույթի զրքասերներ, ի

հակադրություն նրանց, ովքեր, Եֆրեմովի պես, զիրքը գնահատում էին ոչ այն բանի համար, որ հաղվագլուտ է, այլ որովհետև բովանդակալից է, ուսանելի ու հետաքրքիր ու ընդհանրապես անհրաժեշտ է գրքասեր-հավաքողի դիտական ու գրական աշխատանքների համար):

Գրքի նկատմամբ ընդհանուր հակման և որոշակի գրքի նկատմամբ հատուկ գրքասիրական հետաքրքրություն հետեվանքով, գրքահավաքության պրոցեսը գառնում է անհատական սանդղատաձևական պրոցես, որտեղ առաջ են քաշվում որոշակի վերջնական նպատակներ, իսկ դեպի այդ նպատակները տանող ուղին բնութագրվում է կոլեկցիոններության հատուկ պարբերականությունամբ, որը հանդիսանում է համապատասխան ռեֆլեքսի առանձնահատուկ գրանցումը, նպաստում է էներգիայի պահպանմանը և թեթևացնում հավաքածուի «վերջնական» նպատակին «հասնելը», որն ի վերջո շատ գրքասերների համար անհասանելի է: Նախ և առաջ հարկավոր է նշել, որ գրքասերը կարող է և կոլեկցիոններ չլինել, և որ հավաքածուն, որպես գրքի որոնում ու հակում նրա նկատմամբ, ինչպես նաև համապատասխան հավաքածու ունենալն ու պահպանելը, գրքասիրության պարտադիր պայման չեն: Այսպես, Ա. Ս. Պոչկինը, Ն. Ս. Ասկովը, Ի. Ա. Գոնչարովը իսկական գրքասերներ էին, բայց առաջինը, գրադարան ունենալով հանդերձ (որի պարունակությունը մեզ արդեն հայտնի է) «առանձնահատուկ» գրքեր հավաքող կոլեկցիոններ չէր երկրորդը, սահմանափակ գրադարան ունենալով ու այն պահպանելով, նույնիսկ դեմ էր «առանձնահատուկ» հավաքածուներին, իսկ երրորդն ասում էր հենց զիրք գնելը: Ն.

և. Բունդեն, Կ. Պ. Պորեդանոսցերը գրքի կոլեկցիաներ չէին հավաքում. շունեին նապոլեոն Առաջինի «առանձնահատուկ» հավաքածուն, մի մարդու, որին որոշ հեղինակներ մեծ գրքասեր են համարում: Կոլեկցիոններ չէր և Եկատերինա 2-րդը, որ հսկայական գրադարան ուներ և սիրում էր գրքերը: Բավական հատկանշական է այն փաստը, որ հաղորդում է Յ. Յորեխտիցը հայտնի գրքասեր բարոն Մալցինի մասին: Մալցինը իր հիանալի գրադարանը վաճառելուց հետո շարունակում էր ժամանակ անցկացնել հնավաճառի մոտ, համարում էր գրքի աճուրդները և հետևում գներին ու զնորդներին: Ուրիշ գրքասերներ էլ որոշակի հետաքրքրություն են ցուցաբերում հավաքման ու պահպանման և իրենց գրքային հավաքածուների համալրման հանդեպ: Գրքահավաքությունը, որպես երևույթ, այստեղ ավելի պարզորոշ է հանդես գալիս. այսպիսին են, օրինակ, Մազարինին, Սպինսերը, Չ. Ռոբսոնը, Չ. Չալուսակին, Ռումյանցը, Ամֆիտեատրովը, Լ. Անդրևսը, Մատվենը, Մինցլովը, Օտարովազովը, Յուդինը, Ա. Ֆրանսը, Մ. Գորկին, Նիկոլո-Նիկոլին, Նիկոլայ Հինգերորդ պապը և շատ ուրիշներ: Բայց որքան շատ տարբերություններ կան հենց նոր մատնանշված գրքասերների և նրանց գրքային հավաքածուների միջև, տարբեր մասշտաբներ, տարբեր նախասիրություններ, տարբեր տեսակետներ գրքի վերաբերյալ: Հայտնի մատենագետ ու գրող Մինցլովը, որն ապրում էր Պետերբուրգից ոչ հեռու, իր աշխատասենյակում, որի պատերը ծածկված էին հին դեմքերով և պեղումների ժամանակ հայտնաբերված հնադարյան գանգերով, պահպանում էր իր արժեքավոր գրադարանը: Տասնհինգ տարվա ընթացքում

այն ստեղծելու գլխավոր նպատակը Ռուսաստանի պատմութեան վերաբերյալ սկզբնաղբուրների հավաքումն էր: Սերբը, զիտելիքներն ու նյութական միջոցները օգնում էին այդ կուլնկցիոններին: Ահա և ուրիշ գրքասեր՝ հյուան Մատվեկը, որ նրկար տարիներ, սիրով իր աշխատած աննշան գրուչներով, Պետերբուրգում հավաքում, կազմում և իր պատրաստած պահարաններում գերազանց վիճակում պահպանում է իր հետաքրքիր գրադարանը: Կամ, ասենք, Յուզինը, հեռավոր սիրիյան Տարականովկայում, Կրասնոյարսկի մոտ, ստեղծել էր մի գրադարան, որ ավելի շատ հայտնի էր արտասահմանում, Ամերիկայում, քան մեզ մոտ, և որը պարունակում էր հարյուր հազար հատոր: «Հանգուցյալ հայրս է փոխանցել ինձ գիրք հավաքելու կիրքը», իր գրադարանով հպարտանալով՝ ասում է այդ գրքասերը: Ֆրանսիացի մեծ գրքասեր էր կարդինալ Մազարինին, որ հայտնի է իր հարստագույն գրադարանով, որի որոշ նմուշներ հայտնի են հենց իր անվամբ: Մագարինիի պես մեծ կուլնկցիոններ-կնցիկուպեդիստ էր Անգլիայում դուքս Զոն Ռոկսբուրգը, որի հայտնի գրքային հավաքածուն 1812 թ. վաճառվեց աճուրդում: Ի հիշատակ այս դեպքի, հիմնադրվեց Անգլիական գրքասերների միությունը. այս հայտնի միության նախագահը լուրջ Սպենսերն էր, որը լուսավորյալ գրքասեր էր և արժեքավոր դրադարան ուներ: Նրա գրադարանապահ Th. Dibdin-ը գրում է մի գիրք «Bibliomania or bookmadness» («Գրքամոլություն կամ գրքային կատաղություն»), վերջին անգամ հրատարակված լոնդոնում 1876 թ.): Ինչքան են տարբեր այս գրքասերները... Ինչքան աշխույժ դատողություն, չղային բորբոք-

վածություն էր ծնում նիկոլոյի, Վերածննդի դարաշրջանի այդ կրթոտ ու լուսավորյալ գրքասերի շուրջը համախմբված ֆլուրենտական գրքասերների շրջանում, ամեն մի լուր Պոլիտիկայուրաքանչյուր ձեռքբերման վերաբերյալ, որը Գերմանիայի և Ֆրանսիայի հետո մենաստաններում պեղում էր ու հայտնաբերում գրքային զանձեր: Ինչքան ողորմություն էր ստաշացնում այնտեղից ուղարկված յուրաքանչյուր հատոր: Երբ խոսք էր բացվում հնագույն ձեռագրերի մասին, խեղճ «Մագիստր Տոմազոյի», հետագայում Նիկոլայ 5-րդ պապի հետ տեղի էր ունենում ինչ-որ տարօրինակ բան, դեմքը ծածկվում էր խիստ կարմրություն, աչքերը փայլում էին ինչ-որ տենդային փայլով, նրա փոքրիկ կազմվածքն աճում էր զրուցակցի աչքի առաջ: Եվ եթե դեռ աղթատությունը նրան հնարավորություն էր տալիս ունենալ միայն երանելի Ավգուստինի ստեղծագործությունները, որոնք դրված էին նրա փոքրիկ սենյակի պատվավոր տեղում, ապա ինչպե՞ս կենդանացավ վատիկանը, երբ մտալի վանական Եվգենի 4-րդից հետո գրքասեր պապը նրա պատերը ծածկեց խաչատրղևս ծածկույթով ու նկարներով, դարդարեց արձաններով, լցրեց այն գրողներով ու նկարիչներով և անմիջապես ձեռնամուխ եղավ իր նվիրական երազանքի իրականացմանը, որին և հասավ՝ գրադարան ստեղծելով: Այն երկրում, որտեղ զրացվում էր իտալական գրքասերներին ոգեշնչող, մեծ գրքասեր Պետրաբոբայի շունը, Նիկոլայ 5-րդի կողմից էքսպեդիցիա է կազմակերպվում կիտալեզենդար Գանիական աշխարհը, որտեղ մի մենաստանում, որքան հայտնի էր, գտնվում էր կիլիոսի գրքի լավ պահպանված նմուշը: Որքան ընչին բնութա-

գրում կտար այս դեպքում «գեներալական» կամ «եֆրեմովական» դրույթների կիրառումը: Որտեղ «գեներալականներ», այնտեղ էլ՝ «եֆրեմովականներ»... որտեղ կա փոքր զարդ, կարող է և արժեքավոր գանձ լինել: Միայն զրքասեր-կուլիկ-ցիոնների ստեղծագործական պրոցեսում, եթե առաջացած «երկրորդ» և «երրորդ» կարգի պայմանական ուժերը սղոցեցի միայն տակ զրքասերական տեղեկները նրան շին մղում դեպի մոլագարություն, իսկ գիրքը շարունակում է մնալ որպես մշակույթի արժեքավոր միջոց, այլ ոչ թե մոլագարի էգոիստական ինքնահիացման ու վերամարմնավորման նպատակ, տեղի է ունենում ամբողջ պայմանականորեն իմաստալիցի, առավել նշանակալիի ու արժեքավորի ընտրություն: Մարդուն միանգամից նկարագրելը դժվար է: Այսպես, Ֆրանսի ստեղծագործություններում, որը, ինչպես հայտնի է, շատ էր կարգացած ու բանիմաց, թեև գիտություն մարդ չէր, կարելի է նկատել, թե նա որքան ջերմ էր վերաբերվում ու նրբորեն հասկանում այն զրքասերներին, որոնց՝ գրքի նկատմամբ կիրքը իշխելում էր զրքամոլների մակարդակին: Պատմելով դ՝ էսպարվյեի գրադարանավար Սարիեռի մասին, նա գրում է. «Սարիեռը ամենարագմայիսի միջոցներ էր հնարում, որպեսզի մերժի գրքի տացքը նույնիսկ նրանց, ով բոլորից առավել այդ իրավունքն ուներ և չէր վախենում ամբաստանել ինքն իրեն, չէր վախենում կասկածի տակ դնել իր աշարջությունը, հայտարարելով, որ գիրքն ինչ-որ շատ խոր տեղ է կամ ընդհանրապես կորել է, այն դեպքում, երբ հենց նոր նայում էր, հիանում ու սրտին սեղմում այն: Բայց երբ, ի վերջո, գրքի տացքը անխուսափելի էր

դառնում, նա դեռ հասցնում էր մի քան անգամ խել գիրքը հաճախորդից, մինչև որ վերջնականապես բաժանվում էր դրանից: Նա անընդհատ զոզում էր, որ հանկարծ լինի», թե իրեն վատհաված գրքերից որևէ մեկը կորչի: Լինելով 360000 հատորների պահապան, նա 360000 միշտ պատրաստ պատճառներ ուներ անհանգստանալու: Պատահում էր, որ գիրքն արթնանում էր սառը քրտինքով պատված, հուսահատական ճիշեր արձակելով, որովհետև երազում գրադարանային պահարանի զարակներում դատարկ տեղ էր տեսել: Ո՞վ է այս Սարիեռը: Չէ՞ որ նա մոլագար է... Բայց այստեղ կարդում ենք, որ «հանձին նրա համառության, նրա անխոնջության, նրա ջանասիրության, հանձին, մի խոսքով, նրա սիրո, դ՛էսպարվյեի գրադարանից, Սարիեռի գործունեության 16 տարիների ընթացքում, չկորավ և ոչ մի էջ»... Կիրքն ու սերը համարյա անբակտելի են և բացատրվում են միայն զրքասերի հիմնական ուժերների ուղղվածությամբ: Եվ թող այդ Սարիեռի կողքին մեր առաջ կանգնի քննադատ, անալիտիկ, գրող և զրքասեր Ֆրանսը, որը բուկինիստների արկղերից կորչում է XVII և XVIII դարերի գրքերը, իր թերահավատ-բարեկամին բացատրելով, որ «իր գնումներն ինչ-որ չափով թելադրվում են գլխավորությամբ: Այդպես վանականները թուրքերից գնում էին կալանակալներ հագցրած քրիստոնյաների: Ես շատ համեստ գումարով, 50 սանտիմից մինչև 1 ֆրանկ, փրկագնում են անպատվության մեջ նետված ազնիվ տղաների, որոնք տառապում են արկղերում»... Ապա նա գլխության է կոչում իր ընկերոջը և հիշում է Ֆրանս-

ցիսկ Ասիզցու մասին լեզունդը, որը գետնից խնամքով վերց-
նում էր ամեն մի գրոտած թուղթ...»

Գրքասերն անպայման զիտնական կամ բարձր կրթության
տեր մարդ չէ, հաճախ նրա գրքային զիտելիքները խարուսիկ
են ու ազոտ: Գրքասերի կուկնկցիտներությունը մեծ մասամբ
չի հետապնդում զիտական կամ գրական աշխատանքի նախա-
պատրաստման նպատակ, որի ավարտով գրքահավաքություն
դորձունենությունը կորցնում է իր ձեռողական ուժը: Ընդհակա-
ռակը, գրքահավաքությունը հենց հավաքելու նպատակով էլ
կատարվում է՝ հանուն որոշակի գրքերի նկատմամբ տածած
հակվածությունն ու կապվածությունն Այլ առումով, զա, ինչպես
գրքասիրությունն ընդհանրապես, հանդիսանում է նրբին կրթ-
վածության արտահայտություն կամ դարաշրջանի այնպիսի
կրթության արգասիք, եբք գրքասերը զվաստություն է համա-
րում անցյալ դարերի հին գրքերը ոչնչացումից փրկելը կամ,
անկախ առևտրական նկատառումներից, արժեքավոր է համա-
րում էլզեմիքները կամ Ալդերը...» Բայց ահա գրքասիրական
կերպարների մի պատկերասրահ ևս. Յա. Յ. Բերյոզին-Շիր-
յան, Գ. Վ. Ուլյանինսկի, Ն. Մ. Լիսովսկի, Ի. Պ. Սինյազին,
Ս. Բ. Ալմազով, Ա. Յ. Սմիրդին, Ի. Գրոզնի, Ա. Կ. Ռազումով-
սկի, Դաշկով, Պ. Ե. Կեպեն, Ն. Օբոլյանինով, Ն. Վ. Գոզով, Գու-
բերտի... Վերը հիշատակված «զենագիական» և «եֆրեմովա-
կան» դասակարգումը այս դեպքերի համար շատ է սահմա-
նափակ, անհրաժեշտ է ավելի ծանրակշիռ դասակարգում:
Անսահման բազմատեսակությունը երևում է արդեն իսկ այս
անձանց թվարկումից: Բերյոզին-Շիրյանը, որին թունոտ ծաղ-
րի է ենթարկում Ս. Ա. Մորոչևսկին, դասվում է «հազվադեպու-

տությունների հավաքիչներ» և «զենագիական բնույթի գրքա-
սերներ» կիսաարհամարհական մականունը կրող խմբում:
Սակայն եթե հաշվի առնենք որոշ փաստեր՝ 1) օրինակ, նրա
Պետրովյան գրքերի բացառիկ հավաքածուն, 2) իր գրքերի
շատ թիվ հանգամանակի նկարագրություն հրատարակումը,
3) պատրաստակամությունը՝ իր գրքերով ու խորհուրդներով
օգնություն հասնելու իրեն զիմել ցանկացած լուրջ հետազո-
տողի... և սրա հետ հակադրենք հիշատակված եֆրեմովյան
բնույթի գրքասեր Մորոչևսկու ծաղրանքներն ու հետամտու-
թյունները, այն Մորոչևսկու, որն, իր հավաքածուում շունենա-
լով 1508 թ. նյութերներգում հրատարակված «Ճանապարհոր-
դությունների մասին» հազվագյուտ գիրքը, մանրակրկիտ ո-
րոշումներից հետո վերջ ի վերջո գտավ ու ստացավ Բերյոզին-
Շիրյանից (Ռովենսկու «Ռուսական փորագրիչներ» գրքի վե-
լիկյան նմուշի զիմաց), ապա այս գրքասերների միջև եղած
տարբերությունը որոշ շափով հարթվում է: Մյուս կողմից, եթե
հենց նույն Շիրյանին համեմատենք Գենագիի գրքով զեկա-
վաքվող, լուսավորյալ գրքասեր Գ. Վ. Ուլյանինսկու հետ, որը
ավել է իր գրադարանի հայտնի նկարագիրը, բայց երկար ժա-
մանակ Գենագիի գրքի ազդեցություն տակ էր և, ամենուրեք,
բուլկինիստների փոշառ խանութներում որոնում էր հազվա-
դասություններն ու ազնվորեն նշում, որ ինքն էլ վարակված
է այն նույն «նմուշային» թուլությունը, ինչում նա նախատում
էր ուրիշներին, նրանց համարելով ծիծաղելի, քմահաճ, ու
դժոժ, ապա մենք նկատում ենք բոլոր գրքասերներին հատուկ
մի ընդհանուր գիծ՝ ձգտում, հակում զեպի «սիրելի», «անհը-
րածեշտ» գիրքը՝ որպես «առանձնահատուկ» բունդական ռեֆ-

վերս: Ոչ որ Ուլյանինսկուն, այդ «գրքի պոետին» (Ս. Ս. Ռա-
յեցկի), չի համարի գրքամուլ, բայց նրա հետևյալ բնույթի
դիտողությունները՝ «տուն տանելու համար, կողմնակի ան-
ձանց, բացի հազվադեպ բացառություններից, գիրք չի տըր-
վում», կամ «սիրողական գրքերն, բնդհանրապես, գերազատելի
են իրենց կուսական ձևի մեջ, չկորված կազմերով ու լրացված
էջերով» և այլն, մեզ տոբի են տալիս ներակացնել, որ գրքա-
սիրությունից դեպի գրքամուլություն մի քայլ է: Գրքասերի
անհատական ճաշակին համապատասխան, վերջ հիշատակ-
ված պատկերասրահում մենք կարող ենք տեսնել տարբեր
«մասնագետների», որոնք գրքի որոշակի տիպ են ընտրել
իրենց հավաքածուի համար: Սինյագինն ու Փաշկովը հավա-
քում էին զեղարվեստական դժանկարություն (տարբեր ձևերով
ու տարբեր մասշտաբներով), Ալմազովը՝ գրքեր, ծրագրեր,
փորագրանկարներ և վիմագրություններ հին Մոսկվայի վե-
րաբերյալ, Կեպենն ու Օրոյանինովը՝ թերթային այբուբեն,
Ն. Վ. Գոգոլը՝ պատիկ գրքեր, Գ. Վ. Ուլյանինսկին՝ «տոհմա-
գրություն» ունեցող գրքեր ու մատենագիտություն, Լիսովսկին՝
մատենագիտություն ու գրքադիտություն: Սրա հետ մեկտեղ,
նրանց հավաքածուները համալրվում էին այլ գրքերի առատ
հոսքով: Հիմա արդեն կարելի է մատնանշել այն ուղիներն ու
եյակները, որոնցով կազմվում էին այս հավաքածուները,
ինչպես գրքի այս կամ այն էական հատկանիշի աստիճանա-
կան նստվածք, առանձնահատուկ հետաքրքրության հետ միա-
սին: Ո՞րն, օրինակ, Ալեքսեյ Ռազումովսկու գրադարանի՝
Ռուսաստանի ամենախոշոր գրադարաններից մեկի հազվա-
գյուտ գրացուցակում թվարկված է 335 ինկունարուլ, սկսած

1450 թ., որոնք հանդիսանում են Գուտենբերգի, Յուստի և
Շևֆերի, է. Ռեիշի, Պ. Ֆրիդբերգի ամենահին տպարանների
արտադրանքը, ապա կարելի՞ է միթե շտեմել այս գրքասերի
նրբին ճաշակն ու լուսավորվածությունը, որն ուղղված է կուլ-
տուրայի ու տպագրական գործի հազվագյուտ ու արժեքավոր
հուշարձանների պահպանման գործին: Այս ճաշակին համա-
պատասխան, կոլեկցիոների հայացքն էլ է հառնում մեկ՝
հայտնի գրքասերի գրադարանի վաճառքին, մեկ՝ արևմտյան
շուկաներին, մեկ՝ հնավաճառների գրացուցակներին, կամ էլ
բռնում է անձնական ուղեցույցներ, գրացուցակներ ու մատե-
նագիտական նկարագրություններ կազմելու ուղին: Այսպիսով,
նորից, տարբեր նրբերանգներով, մեր առաջ հանգես են դա-
լիս նոր գրքասերներ. հայտնի հրատարակիչ և գրավաճառ,
պատվավոր գրքասեր Ա. Ֆ. Սմիրդինը, որի նշանաբանն է՝
«ես հանգիստ չեմ ունենալու, մինչև որ չհրատարակեմ մա-
տենագիտությունը, չեմ մահանա, մինչև որ չտպագրեմ բոլոր
ուսու դասականներին», և սա կյանքի նպատակ ունենալով՝
ինքնազոհությամբ ու հերոսությամբ իրականացնում է հնա-
րավոր ամեն ինչ. և ուսա խոշորագույն մատենագետ ու լու-
սավորյալ գրքասեր Ն. Մ. Լիսովսկին, որն իր գրքասիրությու-
նը դարձրեց «գրքագիտություն» նոր գիտության հիմքը՝ չղա-
դարելով լինել գրքասեր և հավատալով, որ գրքարանությու-
նը որպես գիտություն պետք է դառնա ոչ միայն «արդեն պատ-
րաստի գրքով հետաքրքրվողների, այլև գրքային գործի բոլոր
պրակտիկ գործիչների» սեփականությունը: Մենք տեսնում
ենք, թե որքան բազմերանգ են գրքասիրական հետաքրքրու-
թյունները, որքան բազմակողմանի են գրքասերների անհա-

տական զծերբ... Փորձենք, այսքան ասվածից հետո, ի մի բերել զքրասերի ընդհանուր զծերբ այնպես, ինչպես ավելի վաղ հավաքեցինք զքրամուլի զծերբ. դուրս մղելով կուկկցիոններ-գրավաճառի ու կուկկցիոններ-գրքամուլի բուն հատկանիշները: Մենք զքրասեր կկոչենք նրան, ով 1) գիրքը դիտում է որպես միջոց, ինչ-որ բանի հասնելու կամուրջ, այլ ոչ թե որպես նպատակ. զրա հետ մեկտեղ, իր գործունեության ոլորտի համապատասխան, զրքի դերը գիտակցում է որպես սոցիալական երևույթ նույնիսկ այն դեպքում, երբ գիրքն ամբողջ կյանքում մնացել է զքրասերի դարակում, 2) ով զրքի վերաբերյալ այս հայեցակետից էլնելով՝ չի ամփոփվում իր հավաքածուում՝ զարձնելով այն անհաստեկի ուրիշների համար, այլ արձագանքում է զրսից եկող կուլտուրական պահանջներին, եթե իհարկե իր հավաքածուն կարող է բավարարել այդ պահանջները, և վերջին հաշվով ձգտում է, նկարագրության ճանապարհով, իր հավաքածուն զարձնել կուլտուրայի ու հասարակության սեփականությունը, 3) ով հիշում է զրքի դերն ու նշանակությունը, բայց և այնպես զրքային հավաքածուները ստեղծելիս ղեկավարվում է ոչ թե պրակտիկ նկատառումներով (գիտական, քարոզչունարարական և այլն), այլ ինքն իրեն սիրելի «առարկաներով ու ուղվականներով» շրջապատելու սրտի ինչ-որ մղումով, ինչպիսիք են տվյալ դեպքում զքրասերի համար «արժեքավոր» զրքերը, այսինքն, նա իր մտապահ նպատակը համարում է հենց այդ զրքային հավաքածուն (այստեղ պետք է նկատի ունենալ, որ նպատակ է հանդիսանում ոչ թե գիրքն առանձին վերցրած, այլ զրքի հավաքածուն. այս կետում զքրասերն ամենից ավելի է մո-

տենում զքրամուլին, և հենց այս կետն էլ զքրասերին բաժանում է նրանցից, որոնց զքրասեր շենք համարում, թեկուզև նրանք ունենան զրքի հավաքածուներ ու զրազարաններ), 4) ով ոչ միայն սառը տրամաբանությամբ, այլև զգայականության որոշ խառնուրդով է սիրում գիրքը, ինչպես սիրում են սափորն անկախ այն րանից, թե մայրդիությունը բուժող հեղուկ է հոսում նրանից, թե՞ դատարկ կանգնած է այն, «sua fata libelli»-ի պատվիրանին հնազանդ. 5) ով «սիրո պրոցեսում» զրքի աչնըվացնող ու ամբապնդող դերն զգալով՝ առաջխաղացում է ապրում իր հավաքածուի համար գիրք ընտրելու ճշգրտության բնագավառում, որն ունի հասարակական ու կուլտուրական նշանակություն, 6) ով բովանդակության նկատմամբ ավելի մեծ հետաքրքրություն է ցուցաբերում, (զրան են վերաբերում նաև նկարազարդումները և ամբողջի ռճավորումը), քան՝ ձևի (ամբողջի առանձին մասերի), հիշեցնելով զրքի կոշումը՝ միասնության մեջ ձուլված մտքի և խոսքի հաղորդումը, 7) ով խնամքով պահպանում ու փրկում է անհետացող և զրանից էլ ավելի հազվագյուտ զարձած գիրքը՝ այսպիսի անհրաժեշտությունը գիտակցելով մշակութային հետաքրքրության, այլ ոչ թե նեղ եսամուլական ու փառասիրական տեսակետից: Ահա զքրասերի զծերբ: Սրանք հղկված ու ավարտված լեն, ինչ-որ տեղ նաև հակասական են և ոչ լիովին որոշակի, որովհետև վերցված են պատմությունից և կյանքից, որտեղ «ամեն ինչ հոսում է», որտեղ կան հազարավոր անհատական նրբերանդներ, որտեղ կա իրավիճակների հավերժական զիայեկտիկա, որտեղ կա մշտական անցում աստիճանից աստիճան և հավերժ հավասարակշռություն՝ բևեռից բևեռ: Բայց և այնպես,

գրքասերի այսպիսի սահմանումն էլ հնարավորութիւն է տալիս ճանաչել նրա տիպիկ ու սոցիալական դեմքը:

* * *

Փորձենք այժմ հոգեբնախոսորեն հիմնավորել գրքասերի երևույթը վերը ձևակերպված նրա բուրքը գծերով:

Մարդն անսահման բարդ մեքենա է, սովորական բնատուր բնազդների և բարդ, ձեռքբերովի ռեֆլեքսների ու սովորութիւնների սիտեմ. «Երեխայի դաստիարակութեան ողջ պրոցեսը, հասուն մարդու ամբողջ դարգացումը հանգեցնում է նորանոր պայմանական ռեֆլեքսների առաջացմանը: Մարդը ծնվում է համեմատաբար բիշ թվով, հասարակ ռեֆլեքսներով, իսկ այնուհետև սկսվում է անհամար պայմանական ռեֆլեքսների առաջացումը» (Դ. Կոշկարով): Նրա ողջ վարքը բաղկացած է մի շարք արարքներից, որոնց հիմքում ընկած են ռեֆլեքսների հանգեցնող սովորութիւնները: Սովորութիւններն օրգանիզմն ավելի լավ են ընտելացնում շրջապատող միջավայրին, և աստիճանաբար դուրս են մղում հասարակ, ռեֆլեկտորային պատասխաններն ու բնազդները: Բայց, հետին պլան նահանջելով, վերջիններս չեն անհետանում և որպէս ամեն ինչի հիմքում ընկածներ, հաճախ ի հայտ են գալիս՝ իրենց հետ հաշվի չնստելու փորձերի դեպքում: Որևէ մի բարդ երևույթի վերլուծութիւնը, իսկ այդպիսին անառարկելիորեն պիտի համարվի գրքասիրութիւնը, պետք է սկսվի այդ երևույթի հիմքում ընկած ընդհանուր ու հիմնական միջուկի մատնանշմամբ: «Բնազդները սովորաբար սահմանվում են որպէս կենդանիների կամ մարդու կողմից, առանց նպատակի կան-

խտեսման կատարվող, նպատակահարմար գործողութիւններ, ի հաշիվ բնականորեն զարգացած ներվային համակարգի մեխանիզմի գործունեութեան: Մի կողմից դա բարդ ռեֆլեքսներն են, մյուս կողմից՝ սկզբնական կրքերը»: Այս տարրական գերզգայական հակումներից, որոնք ինքնին մարդու մեջ արդեն չունեն բնազդի բացարձակապես կույր բնույթը, քանի որ ուղեկցվում են փորձով (հիշողութեան գործողութեամբ) և մտքի միջամտութեամբ, հետաքրքրասիրութիւնը և հավաքչական հակումը կարևոր դեր են խաղում մեր այս հարցում: Կենդանի արարածի օրգանիզմը պասսիվ ընկալիչ չէ. նրանում կա այն, ինչ Գյուրինգն անվանում է Funktionsbedürfniss, գործունեութեան պահանջ. դա անզուսպ պահանջ է՝ նեոֆորիայի՝ նորի հանդեպ, վախի հետ միասին գայթակղիչ տպավորութիւնների նորացման ձգտման հիմքում ընկած է հետաքրքրասիրութեան արմատը, որն իր հերթին կարող է լինել զգայական զվարճութեան կամ, համապատասխան պայմաններում, հոգու իմացութեան աղբյուր:

Առաջին ձևը, այսինքն զվարճութիւնը, մի հոգեբանի (Ի. Ի. Լապշին) բնութագրմամբ զրտերվում է հետևյալ ձևով. 1) նա կարիք ունի ուժեղ ու բազմատեսակ գրգռիչների, 2) որ հաճախ ուղղված է դեպի բացառիկը, հազվագյուտը կամ նայողին այդպիսին թվացողը, 3) ունի կոնկրետ-զգայական բընույթ, որը զրգոտում է զգայական դուրազգացութիւնը, բայց մտքեր չի արթնացնում, 4) կարող է, սակայն, առանց հերոսական զոհեր պահանջելու, վերածվել, մարդուն հանդուգն ու վտանգավոր գործողութիւնների մղելու ընդունակ անզուսպ կրքի: 5) երբ այն զրտերվում է ոչ պարզունակ անձի մոտ,

սակայն հյուծվածութեան ու հղիացման հողի վրա, այն կարող է արտահայտվել նրբին խեղաթելուրումների ձգտման մեջ:

Այս սկզբնային հակումը գրքասիրութեան մեջ մեծ դեր է խաղում: Նույնիսկ կանգ առնելով միայն այս բնութագրի վրա, մենք կարող ենք հետաքրքրասիրութունը կապել գրքասիրի՝ իր հավաքածուն նոր գրքային նմուշներով համալրելու ձգտման հետ, կարող ենք հասկանալ նրա հետաքրքրութունն առանձնահատուկ ու հաղվագչուտ գրքի ոլորտում և նրա հիացողով դրանցով: Ուլյանինսկին, հիշելով իր մանկութունը, պատմում է, թե ինչպես, լինելով քնտանիքի միակ երեխան, դեռ ընտրովին մանուկ հասակում, տեսնելով հորն իր սովորական դիրքով, բազմոցին նստած, ծխախոտը բերանին, ձեռքին թերթ կամ գիրք, ինքն էլ անմիջապես նստում էր բազմոցին ու ծխախոտի փոխարեն խողովակաձև թուղթը բերանին, թերթով զինված, դեմքի ամենալուրջ արտահայտությամբ ներկայացնում էր ընթերցողի:

Սա նրա ամենասիրած խաղերից էր: Երբ տղան մեծացավ, նա սիրում էր, որ մայրն իր համար բարձրաձայն կարգա, իսկ կարգալ սովորելով ու ընթերցանությամբ տարվելուց հետո նրա մոտ շատ վաղ արթնացավ անձնական գրքեր ունենալու ցանկությունը, «որոնց մեջ տպագրված են այնքան հրաշալի պատմվածքներ ու անձան նկարներ»: Կարճ ժամանակում նա դիզեց բավականաչափ թվով աննկական գրքեր, իսկ իրեն նվիրած փոքրիկ պահարանն էլ հարմարեցրեց դրանք տեղավորելու համար: Դրանից հետո երկար ժամանակ այս պատանի գրքասիրի ամենասիրած զբաղմունքն այն էր, որ լայն բաց անի իր գրապահոցի դռները և դրա առաջ, փոքրիկ

սեղանի մոտ նստած կարգա կամ նկարի: Գ. Վ. Ուլյանինսկին պատմում է, որ հաճախ պարապելու ժամանակ կտրվում, շեղվում էր գործից և երանելի բավականությամբ հիանում իր գրքերի շարքերով: Ընթերցանության խաղից, հետաքրքրասիրությունից, զվարճությունից, որ զգում էր Ուլյանինսկին, հոր հետ դրսուսների ելած ժամանակ գրախանութ մտնելուց և գրականության ուսումնասիրումից մեծ բավականություն ստանալուց, ամեն նրան կրթոտ գրքասիր ու լուսավորչալ մատենագետ զարձրած իմացասիրությունը: Հապա ինչպե՞ս տեղի ունեցավ սկզբնական հակման այս վերափոխումը բարձրագույն կարգի գերզգայական հակումի: Ստեղծվեցին մասամբ մտավոր աշխատանքի գիտակցական միջամտությամբ ղեկավարվող սովորություններ, որոնք մեծ փոփոխություններ մտցրին բնազդի մեջ տեղական բնույթի սկզբնական հակման աղնվացման ուղղությամբ: Իսկ այս վերջինն առաջացել էր տեղակայման կամ հոգեբանական տեղափոխման հետևանքով, որի մասին նշել ենք, երբ խոսքը գնում էր գրքամոլների մեջ տեղի ունեցող տեղակայման մասին: Զգացմունքները պատկերացումների մի խմբից մյուսը տեղափոխելու այս կարևոր սկզբունքը, այն, ինչը որ միջուկն անվանում է transfert, և որը բազմաթիվ անգամ, բայց ազոտ ձևով արտահայտվել է հոգեբանների կողմից, ունի մեծ նշանակություն և պարզաբանվում է ֆիզիոլոգների կողմից, պայմանական ռեֆլեքսների միայն ժամանակակից պայմաններում: Մեր կարծիքով, այսպիսի տեղակայման ուղղությունների հարցի լուծմանը բավական պահացուցիչ մոտեցում է ցույց տվել պրոֆեսոր Լապշինը: «Այսպիսի տեղափոխությունը կամ փոխարինումը կարող է կատար-

վել բավական տարրեր ուղղութիւններով. 1. նման պատկերացումից զեպի նմանատիպ պատկերացում: Դեկարտի սիրային հասփշտակութեան առաջին առարկան մի թեթև շիլ աղջիկ էր, և նա այնուհետև հրապուրվում էր միայն շիլերով: 2. կցից ղեպի կից: Սա մենք նկատում ենք մատուցների պաշտամունքի և հուշանվերների արժեքավորութեան մեջ: Տեղակայման մեր նախորդ շարադրանքում զրքամուլի մեջ զուգորդման այս երկու ուղղութիւններն էլ՝ և՛ նմանութեան, և՛ կցութեան հանդես էին գալիս: նկատի առնելով այն, որ ֆիզիոլոգները ռեֆլեքսի և բնագոյի միջև էական տարբերութիւններ չեն տեսնում և գերազատում են մի ընդհանուր անվանում՝ «ռեֆլեքս», քանի որ նրանում ավելի պարզորոշ է արտահայտվում դետերմինիզմի գաղափարը, անվիճելի է զրգոյի կապը գերզգայութեան հետ, առկա է պատճառի կապը հետևանքի հետ, ապա ճիշտ այն է, որ, ուսումնասիրելով պատկերացումների, ըզգացմունքների, հակումների փոխարինման կամ տեղակայման երևույթը, պետք է խոսել սկզբնական բնագոյները՝ երկրորդականի, կամ բացարձակ ռեֆլեքսները հարաբերականի վերափոխելու, կամ էլ երկրորդ, երրորդ և այլն կարգի պայմանական ռեֆլեքսների մասին: Գրքասերների նկատմամբ կիրառելի այս փոխարինման մասին խոսելիս՝ մենք ասացինք, որ հետաքրքրութիւն-զվարճութիւնը վերածվում է հետաքրքրութեան-խմացասիրութեան: Այս անցումը կապ է նկատուողրում էսթետիկական, գիտական, բարոյական կամ այլ կարգի արժեքավորութեան վարդացման հետ: Ի տարբերութիւն հետաքրքրասիրութեան, այստեղ հանդես են գալիս մաքուր ինտելեկտուալ հետաքրքրութիւնը, «պրակտիկ անշահախնդ-

րութիւնը», զիրքը, որպես գիտելիքների կրող, որպես «բովանդակութիւն»: Ընդհանրապես պետք է նշել, որ, երբ առկա զգացումը մի որոշակի պատկերացումից «փոխադրվում է» մի ուրիշ պատկերացում, ապա այս գործողութիւնն ուղեկցվում է գերզգայական հակման որակական կերպափոխութեամբ: Երկրորդ կամ երրորդ կարգի պայմանական ռեֆլեքսը կլինի ոչ թե հենց եզակին փոխարինող եզակի պատկերացում, այլ տեղափոխումը տեղի է ունենում մի տիպական կերպարից, կամ նույնիսկ հասկացութիւնների մի ամբողջ սիստեմից ղեպի մի այլ տիպական կերպար կամ հասկացութիւնների սիստեմ: Մարդու մոտ փոխվում են արժեքավորութեան տիպական զգացմունքները, մտածողութիւնը, զնահատման կարծիքները, զգալափարայնութիւնը: Այդ պատճառով էլ զրքասերն ու զրքամուլը տարբերվում են որակապես, այլ ոչ թե՛ քանակապես: Գրքասերի հետաքրքրութիւնը գերանձնական բնույթի է. զիրքը միշտ է, այլ ոչ թե նպատակ, սակայն բավական արժեքավոր միջոց ինչ-որ մի արժեքավոր նպատակի համար. այս հետաքրքրութիւնը ուղղված է ղեպի տիպիկ-անհատականն ու ընդհանուրը և ոչ թե ղեպի եզակին՝ որպես այդպիսին, զրա համար էլ զրքասիրական հետաքրքրասիրութեան հիմքում ընկած է զրքի (տվյալ կամ ընդհանրապես) կարևորութեան զգացումը իմացութեան, մշակույթի, էսթետիկական բովանդակութեան և այլնի համար, այսինքն, ուշադրութեան հատուկ սրումը: Հետաքրքրութիւնն իր բնույթով անխոչ է ու հզօգացած չէ. զա անընդհատ աճող կիրք է... Բայց ահա... նա հանդիպում և կցվում է մի ուրիշ, ոչ հարաբերական», այլ անպայմանական «նպատակի ռեֆլեքսին», որով ակադեմիկոս

Ի. Պ. Պավլովն անվանում է «որոշակի զրգոիչ առարկային տիրելու ձգտումը»: Զուգորդումն այս երևույթի հետ մի ղեպքում հանգեցնում է զրքասերի կոլեկցիոներական գործունեությանը, մի այլ ղեպքում՝ զրքամուլի յուրատեսակ գործունեությանը: (Այսպիսի ամուր միացության կոլեկցիոներ դեռ ընդհանրապես չկա. որովհետև և՛ զրքասերին, և՛ զրքամուլին, այսինքն զրքի կրքոտ սիրողին, և՛ զրքի մուղազարին տեսականորեն կարելի է պատկերացնել նաև առանց անձնական գիրք ունենալու, մինչդեռ կարող են լինել կոլեկցիոներներ, որոնք զրքի նկատմամբ ինչ-որ առանձնահատուկ սեր չեն տածում): Բանն այն է, որ սովորությունների ձևավորումը զուգորդական կապերի ձևով՝ բնազդների մեջ խոր փոփոխություններ է առաջացնում, ինչպես դեպի ազնվացում, այնպես էլ դեպի անկում: Հետևաբար, հետաքրքրությունը կարող է զարգանալ հոգիացածության հողի վրա, ինչպես վերևում նշվեց, մինչև զրքամուլի յուրահատուկ նրբին աղավաղումները. օրինակ՝ հատուկ հետաքրքրություն միայն հազվագյուտ (նշանակությունից անկախ) հրատարակությունների, կամ պատրվիկ, միայն նախասիրած կազմով զրքերի և այլնի նկատմամբ: Իսկ մարդուն հատուկ ուրիշ ռեֆլեքսի՝ ձեռքբերման ռեֆլեքսի հետ միացության ղեպքում կերպագոյությունների ընթացքն ու հակումների ամբողջության ձևավորումը ավելի արագ կընթանա: Դեռ 1916 թ. սկզբներին, ակադեմիկոս Ի. Պ. Պավլովը հայտարարություն արեց «նպատակի ռեֆլեքսի» վերաբերյալ՝ կենդանիների ու մարդկանց գործունեության վերլուծության հիման վրա, որում «մարդկային գործունեության մեջ նպատակի ռեֆլեքսի հայտնաբերման

ձևերից ամենամաքուրը, տիպականը, ամենահարմարը վերլուծության համար և զրա հետ մեկտեղ ամենատարածվածը» նա համարում է՝ կոլեկցիոներական կիրքը՝ ձևակերպելով այն ինչպես «մի ամբողջության կամ հսկայական հավաքածուի մասերը հավաքելու ձգտում, որը սովորաբար մնում է անհասանելի»: Մա այն բազմաթիվ ռեֆլեքսներից մեկն է, որոնք կազմում են կյանքի բնազդը կամ ընդհանուր ռեֆլեքսը և այս ռեֆլեքսը ակադեմիկոս Պավլովը դասում է զրա-կան շարժիչ ռեֆլեքսների խմբին, այսինքն կյանքի համար բարենպաստ պայմանների ուղղությանմբ շարժվող այն ռեֆլեքսները, որոնց նպատակն է հափշտակել, յուրացնել այդ պայմանները. տվյալ օրգանիզմի համար սա հափշտակող, բռնողական, տենչական ռեֆլեքս է: Ակադեմիկոս Պավլովը սա համեմատում է գլխավոր բռնողական՝ կերակրային ռեֆլեքսի հետ և նրանց միջև շատ ընդհանուր կողմեր է հայտնաբերում: Թե՛ մեկում և թե՛ մյուսում կարևորագույն կողմը ներկայացնում է ձգտումը դեպի առարկան՝ Դրա հափշտակմամբ ի հայտ են գալիս ննդատացումն ու անտարբերությունը, որոնք գործում են մի որոշ ժամանակ: Ռեֆլեքսի մի ուրիշ ռեֆլեքս կողմը պարբերականությունն է: Ինչպես ուտելուց որոշ ժամանակ անց անպայման վերականգնվում է ուտելու ձգտումը, այդպես էլ որևէ իր ձեռք բերելուց հետո ցանկություն է առաջանում ձեռք բերել և հաջորդը: Ակադեմիկոս Պավլովը նպատակի ռեֆլեքսին հսկայական կենսական նշանակություն է տալիս: Դա մեզնից յուրաքանչյուրի կենսական էներգիայի հիմնական ձևն է: Ամբողջ կյանքը, նրա բոլոր բարեփոխումները, մշակույթը կատարվում են նպատակի ռեֆ-

լքքսով, միայն այն մարդկանց կողմից, որոնք, իրենց առաջ որոշակի նպատակ դնելով, ձգտում են զրա իրականացմանը» (Պավլով)։ Հավանաբար, նպատակի ռեֆլեքսը ի հայտ է գալիս և գիրք հավաքելու պրոցեսում, որը հաճախ զուգորդվում է այլ առարկաներ հավաքելու կամ ուրիշ, տարբեր տննչական ռեֆլեքսների հետ։ Գրա շնորհիվ, նպատակի ռեֆլեքսը մտնում է մարդու ամբողջի ու արյան» մեջ և, նրա սերկրորդ էությունը՝ դասնալով՝ նույնիսկ ժառանգաբար է փոխանցվում։ Այստեղ ակամալից հիշում ես Գենադիի դատողությունը, որ գիրք ձեռք բերելու ձգտումը բխում է բնդհանուր, մարդուն հատուկ սեփականություն վայելիցից։ Ինչպես հետաքրքրասիրության ռեֆլեքսը կամ հակումը, այնպես էլ նպատակի ռեֆլեքսը կամ հավաքչությունը կարող է ունենալ, թեև դա պարտադիր չէ, կերպարանափոխման (ավելի պրոգրեսիվ փոփոխության) կամ անկումային պրոցես։

Այստեղ մենք կարող ենք զննել «առաջադիմական» կամ «հետադիմական» տեղակայման երևույթները։ Առաջին դեպքում մենք զործ ունենք գրքասերի ստեղծագործության բարձր ձևերի, իսկ երկրորդ դեպքում՝ գրքամուլի գիրք դիզելու ալլանդակ ու ծիծաղելի ձևերի հետ։ Գրքի հավաքչության ժամանակ զրոտորվող այդ նպատակի ռեֆլեքսը անշարժ չի մնում, այլ ինչպես ամեն ինչ օրգանիզմում, տատանվում ու փոփոխվում է՝ մեկ դեպի սաստկացում ու զարգացում, մեկ էլ դեպի թուլացում ու բացարձակ ոչնչացում։ Հենց այստեղ էլ կարելի է տեսնել նրա նմանությունը կերակրային ռեֆլեքսին։ Եվեր այնքան, որ միշտ հնարավորություն ունենաս նորից ուտելը, այսպիսի մի իմաստուն խոսք է ասված ա-

ռողջ ախորժակ պահպանելու համար։ Այդպես էլ մեր առարկայի մեջ. նպատակի ռեֆլեքսի ամբողջական, ճշմարիտ ու բեղմավոր գրանորման համար պահանջվում է որոշակի լարվածություն, անհրաժեշտ են արդելքներ, որպեսզի մարդկային կենսական ռեֆլեքսը զրանք հաղթահարի։ Այդ մշտապես արթուն ու լարված նպատակի ռեֆլեքսի վեհասքանչ օրինակը, ինչպես և ապացույցն այն բանի, որ փոխակերպման պրոցեսում հավաքչությունը հասնում է մարդկային հոգու վսեմ գրանորմների, մենք տեսնում ենք Արիստոտելի՝ աշխարհի այդ համայնապարփակ հանճարի գործունեության մեջ։ Նպատակի ռեֆլեքսը նրան զրգում է խնդրել Ալեքսանդր Մակեդոնացուն՝ օգտվել ռազմական էքսպեդիցիաներից՝ բընապատմական հավաքածու հավաքելու համար։ Այստեղ ի հայտ է գալիս նրա հավաքչական մեծ հակումը, որը, սակայն զրանով չի սահմանափակվում, այլ տարածվում է կենցաղի բոլոր խոշոր երևույթների վրա, որի հետևանքով Արիստոտելի հանրագիտարանային գրադարանը, ըստ ավանդության, մտնում է հին աշխարհի ամենախոշոր գրապահոցը՝ Ալեքսանդրյան գրադարանը։ Մակայն Արիստոտելը միայն զրքահավաք ու զրքասեր չէր, այլ սխտեմավորող ու դասակարգող։ Նրա հավերժ կենդանի ու կենարար նպատակի ռեֆլեքսը անընդհատ ձգտում է նոր, անծանոթ աշխարհների գրավմանը, և էներգիայի ամսն պրոցեսում նրա ստեղծագործական գործունեության արդյունքները հասցնում են ռոբակական նոր համազորումների. բնապատմական ու գրքային հավաքածուներից դեպի կենդանական աշխարհի, դեպի գիտությունների դասակարգումը, դեպի տրամաբանության

գիտություն ստեղծումը: Նույն ձևով էլ XVIII դարում հանգստեան ևն գալիս հայտնի էնցիկլոպեդիստները: Գիտության գրքասիրությունը ու նրա գիտելիքների հարստությունն ու ամբողջականությունը, նրա «հանրագիտակությունը» օրգանապես կապված են և մեզ համար հասկանալի են զառնում, եթե ուշադրություն անենք նախորդ հետազոտությունները: Պահեր են լինում, երբ թվում է, թե գրքասերի սեփականները գտնվում են միևնույն գիրքում, ոչ հետադիմում են, ոչ առաջադիմում, և երբ հնարավոր չէ ասել, թե նրանցից ինչ կատարելի՞ գրքասեր, գրքամոլ՞, թե՞ գրքի մոլագար: Սա նման է այն պահին, երբ փոքրիկ Ուլյանինսկին, գրագարանի առաջ նստած, երկար ժամանակ յուր հիանում էր իր գրքերով: Այստեղ տեսնում ենք միայն սերը, հիացմունքը և հզոր ձգող շարժառիթը՝ վերամարմնավորման ուրախությունը, երբ դիտող, գննող գրքասերը գտել է իր կենդանի սիրիմը, իր «հոգեբանական անգրագարմիչը»: օրը, անգրագարմնելով նրա իսկ ճաշակներն ու հավաքչական ձգտումները, «բնդարձակում ու ճըշտում է նրա անձը» (Տարդ): Այնուհետև կան տարբեր հնարավորություններ. մարդը գտել է իր գործունեության ոլորտը, ինչպե՞ս նա այսուհետև կդրսևորի իր ակտիվությունը, օ՞ր կողմ կտանեն նրան «հետաքրքրասիրություն ու հավաքչության սեփականները... Կանցիի» նա արդյոք հայացքը կախարող տեսիլներից և արդյոք գրքի կերպարում կգտնի՞ նրա նկրթին գանձը՝ գրքասիրական կուլտուրայի ճանապարհը, թե՞ նրան կկախարդի գրքի տիրական կերպարանքը՝ գրքամոլի ստրկամտությունը: Մեկի և մյուսի կենսական պրոցեսը հավաքչության ոլորտում կընթանա միանման: Այստեղ

մենք կունենանք հետևյալ պահերը. ա) ձգտում դեպի առարկան, բ) պարբերականություն, գ) սեփական լարվածություն: Բայց անկումայնության դեպքում մենք կունենանք միայն գրքամոլի մետալոգիան (ցանկատարամարանություն) իր բոլոր խեղաթյուրումներով, որոնք, սակայն, նրան անկատունություն չեն թվա, բանի որ նրա մտածողությունն արդեն հոսում է ցանկատարամարանորեն, լինչպես աննորժալ լուղակայման արդյունք: Հաճախ այսպիսի խաթարված կուլեկցիոներների հոգեբանության մեջ մենք կարող ենք հանդիպել այն բանին, ինչը կոչվում է կամքի ուժ, բայց այս սպավորությունը սխալ կլինի, բանի որ «այս դեպքում զգացվում է ցածր հոգեբանական մակարդակը, որը նրանց ամբողջ գործունեության վրա բարացածության, ոչ բավականաչափ դիտակցականության և բույթ, հաճախ անիմաստ համառության հետք է թողնում» (Լազուրսկի): Այս համառությունն էլ հենց մենք սկզբում կամքի ուժ ենք ընդունում: Անշուշտ, մեր սեփական անկումայնության համար անհրաժեշտ են անբարենպաստ պայմաններ, որոնց ազդեցության տակ անկում է ապրում նույնիսկ շնորհալի անձնավորությունը՝ բացարձակապես կորցրելով իր հակումներին դիմացրելու ընդունակությունը և շեղվելով թուլատրելի գործողությունների շափանիչից. այստեղ արդեն ամուր միասնությամբ հանգստեան են գալիս ազավազումն ու աննորմալությունը: Այս մարդկանց համար նպատակը զառնում է նեղ էզոթոստական, ի հայտ են գալիս միջոցների ընտրության ծայրահեղ անսկզբունքայնություն և արհամարհանք հասարակ իդեալի պահանջների նկատմամբ: Ռեյսպես Բարսելոնում (պատմում է Սիմը) ապրում էր նախկին վանական

Գոն Վինցենտը, որը պատերազմի ժամանակ փլված մենաստանից հեռանալուց հետո սկսեց զբաղվել գրքերի առևտրով. իսկ գրքեր նա շատ էր սիրում: Նա իր խանութը լցրեց շատ արժեքավոր նմուշներով, որ ուրիշների օրինակով վերցրել էր մենաստանի գրադարանից: Սակայն գեորգները նկատում էին, որ նա չի սիրում վաճառել հազվագյուտ և արժեքավոր գրքերը: Գրանց համար նա ամենաանհավանական գներ էր սահմանում և զնորդներին ամեն կերպ շեղում էր գործարքից և, վերջապես, գիրքը վաճառելով՝ կալմբուս էր, զույնը զցում, հոգոց հանում, ձեռքերն էր ջղածգում, հավանաբար ծանր տառապանք էր ապրում:

Մի անգամ նա մտազրվեց աճուրդի ժամանակ գնել Լամբերտո Պալմարի կողմից 1482 թվականին տպագրված թանկարժեք լատիներեն գրքի միակը համարվող նմուշը: Ավգուստին Պատսխոտը, նույնպես զբաղվածառ ու նույնպիսի կրթոտ կուլեկցիոներ, ինչպես Վինցենտը, խլեց նրանից զնուժը, գրքի գինը հասցնելով մինչև մաքսիմում՝ 1,334 ֆրանկ. Վինցենտն անեծքներ թափելով հեռացավ աճուրդից: Զանցած մի շաբաթ՝ Պատսխոտի խանութը հրդեհվեց: Հրդեհը հանգցրնելուց հետո խանութի տեղում գտան տիրոջ վառված դիակը: Սկզբում ոչ մեկի մտքով չէր էլ անցնում, թե զա կարող է բռնի սպանություն լինել: Բայց նույն ժամանակ հայտնաբերվեց ևս երկու սպանություն: Բերդափոստում գտնվեց մի վանականի, իսկ նավահանգստում՝ մի երիտասարդ գերմանացու դիակ: Երկու հանցագործություններն էլ գրավեցին ընդհանուրի ուշագրությունը, քանի որ կողոպուտով չէին ուղեկցվել և, հետևաբար, կատարվել էին ոչ սովորական

հանցագործների կողմից: Սրանից անմիջապես հետո հայտնաբերվեց ևս 9 դիակ: Բուր սպանվածներին, շնայած նրանց հասարակական դիրքին ու կարողությանը, կարելի էր դասել նույն խմբին, նրանք բուրն էլ գիտությունը նվիրված մարդիկ էին և գրքի մեծ սիրահարներ: Ոստիկանությունը վերջապես հաջողվեց մարդասպանի հետքը գտնել: Վինցենտի խանութը խուզարկելու ժամանակ գտնվեց այնքան աղմուկ հանած Պալմարի գրքի նմուշը: Հարցաքննությունների ժամանակ պարզվեց, որ բուր սպանվածները դժբախտություն են ունեցել հազվագյուտ գիրք գնելու համար դիմել Վինցենտին: Պահանջվող գրքերը նրանց վաճառելով՝ Վինցենտն, այնուհետև, նրանց մի առանձին սենյակում ծուղակը զցելով՝ ըսպանում էր, գիրքը վերցնում, իսկ սպանվածների դիակները գիշերով հանում էր ու զցում ինչ-որ մի խույ տեղ: Այս բուրը նա զատարանում անկեղծորեն խոստովանեց, այն պայմանով, որ զատադարոման զեպրում իր գրադարանը պահպանվի ամբողջությամբ ու անձեռնմխելի ձևով: Իր հանցագործությունները նա բացատրում էր գրքի նկատմամբ ունեցած կրթոտ սիրով ու գիտությունը հարստացնելու ցանկությունամբ, զքա համար պահպանելով իր անգնահատելի գրքային գանձը, նա չէր զզջում այլ հանցանքների համար: Ասում էր, թե իր զոհերից մեկին նույնիսկ առաջարկել է վերադարձնել փողը՝ վաճառված գրքի դիմաց, այն նա ստանալու համար, զնորդը համառել էր, Վինցենտն էլ սպանել էր նրան, հետևաբար մեղավորը զնորդն է... Քնացի դրանից, — ասում էր Վինցենտը, — մարդիկ մահկանացու են, ու մի քիչ ուշ կամ մի քիչ շուտ միևնույն բանն է: Իսկ լավ գրքերը պետք է պահ-

պանել, ինչպես աչքի լույսը»։ Այս մտլի, կամ ավելի ճիշտ կուրացած հանցագործը, որ դատարանում մանրամասնորեն պատմում էր իր սարսափելի գործերի մասին, դատավարության ժամանակ միայն մի անգամ դառնորեն արտասպիկցու Դատավորները քիչ էր մնում կարծեին, թե նրան տանջում է զղջումը, բայց այն հարցին, թե ինչն է արցունքների պատճառը, Վինցենտը պատասխանեց, որ փաստաբանից իմացել է Պալմարի գրքի ... երկրորդ օրինակի մասին։

Դժբախտ վանականը դատասպարտվեց մահվան։ Այս-տեղ մենք տեսնում ենք գրքի հավաքչամուտվյան ծայրահեղ գրականում։ Վինցենտին մենաստանում շրջապատող պայմանները հավանաբար շատ էին նպաստում անկումախուժյան ընթացքի զարգացմանը... Սակայն, ինչպես այդ ան-նորմալի, գրքամուտվյամբ տառապողի, այնպես էլ մեծ հար-զանքի աջակցի գրքասերի մոտ, տարբեր զուգընթաց երե-վույթների պայմաններում, գործում է ռեֆլեքսների նույնա-տիպ մեխանիզմ։ «Ամեն օր,—գրում է ակադեմիկոս Պավլո-վը,—մենք ձգտում ենք որոշ նյութի, որը մեզ անհրաժեշտ է մեր կենսական քիմիական պրոցեսն իրագործելու համար։ Այն մեր մեջ ներարկելով՝ ժամանակավորապես հանգստա-նում ենք, կանգ առնում, որպեսզի մի քանի ժամից հետո, կամ մյուս օրը, նորից ձգտենք դեպի այդ նյութը՝ կեղծ։ Դրա հետ մեկտեղ յուրաքանչյուր նոր գրգռիչ մեր կողմից համա-պատասխան գործողության առիթ է տալիս, որպեսզի ավելի լավ ու լիակատար տեղեկություն կազմենք այդ գրգռիչ նը-կատմամբ։ Մենք զննում ենք հայտնվող պատկերը, ունկընդ-բում ծնվող ձայները, ուժգնորեն ներծծում մեզ հասնող հո-

տը և, եթե նոր առարկան մոտ է, փորձում ենք շոշափել այն և ընդհանրապես ձգտում ենք ընդգրկել ու հափշտակել յու-րաքանչյուր նոր երևույթ կամ առարկա՝ մեր համապատաս-խան զգայարաններով։ Բն որքան ուժեղ ու անմիջական է մեզ հետաքրքրող առարկային ձեռք տալու ձգտումը, պարզ է դառնում թեկուշև այն արդիւններից ու խնդրանքներից, որոնց ստիպված դիմում են՝ պահպանելու համար նույնիսկ կիրթ դիտողին ցուցաբերող առարկաները»։ Ճշգրիտ զուգոր-դույթյուն անցկացրեք այդ կերակրային ու կողմնորոշվելու ռեֆլեքսների ու հավաքչության միջև, որը, ակադեմիկոս Պավ-լովի կարծիքով, հանդիսանում է նպատակի ռեֆլեքսի տիպա-կան ձև և դուք կտեսնեք գրքասիրական հավաքչության բո-լոր մանրամասները։ Այդ ռեֆլեքսով հափշտակված, օտկայն ինքնատիրապետումը շկորցրած ցանկացած կուլիցիթոներ պարզորոշ դիտակցում է, որ ինքն անմիջականորեն ձգտում է իր հավաքածուն համարելու հաջող առարկային, ինչպես ուտելուց որոշ ժամանակ անց ձգտում է մի նոր բաժին ու-տելիքի։ Միայն վերացություն, դիտական վերլուծության մեջ կարելի է պատկերացնել գրքամուտի և գրքասերի մաքուր տի-պեր իրենց բնութագրական գծերով, իսկ իրականում, ինչ-պես միանշանակապես իրավացիորեն նկատում է Լադուրսկին, «հնարավորություն չկա ճշգրտորեն որոշել այն պահը, երբ մաքուր տիպը խեղաթյուրվում է։ Մասնավոր աղավաղման թեթև աստիճաններում մենք հայտնաբերում ենք այն կա-մըրջակները, որոնցով, մարդկային անհատականություն-ների հոսուն միասնության մեջ, նորմալ անհատը վերածվում է աննորմալի, խեղաթյուրվածի»։ Մեր կողմից ավելացնենք,

որ միայն վերջինի ծայրահեղ դրսևորումներն ու, որպես հե-
ռավոր հակադրություն, առաջինի կատարյալ արտահայտու-
թյուններն են հնարավորություն տալիս խոսել, այս դեպքում,
գրքասերի ու գրքամուլի մի միջանկյալ ձևի մասին: Հաշտարա-
վոր նրբերանգներ գոյություն ունեն գրքասերների այդ երկու
խմբից չուրաքանչյուրի սահմաններում: Բայց սրանցից յու-
րաքանչյուրի մեջ, արտաքին ամենատարբեր պայմաններում
և տարբեր աստիճաններով գոյություն ունեն տարածամա-
նակ զարգացող տեղական ռեֆլեքսներ. ա) կողմնորոշա-
կան (հետադրտական) ռեֆլեքս, որ դրսևորվում է ուշադրու-
թյան, հետաքրքրասիրության, հետաքրքրության և, որպես
առաջինի արդյունք, իր առարկայի ընտրության մեջ (նմա-
նություն, կցություն և այլնի շուրջընկերության հանապաճով),
բ) նպատակի ռեֆլեքս, որ դրսևորվում է առարկայի նկատ-
մամբ ունեցած ձգտմամբ, այդ ձգտումի մեծ կամ փոքր լար-
վածության ու պարբերականության մեջ:

Հաշվի առնելով վերը ասվածը՝ փորձենք համառոտ
ձևակերպել գրքասեր ու գրքամուլ հասկացությունները:

Գրքասեր գրքի սիրահար է, որ օժտված է գրքի, որպես
հոգևոր ու նյութական մշակույթի արգասիքի նկատմամբ ու-
նեցած իմացասիրական ու սանդագոժական հետաքրքրու-
թյամբ և գրեթե հավաքում է կուլտուրական նպատակներով:
Այլ խոսքով, գրքասեր գրքին ուղղված, զարգացած ու փո-
խակերպված տեղական ռեֆլեքսներով մաքղ է:

Գրքամուլը գիրք սիրող է. օժտված կրճա հետաքրքրու-
թյամբ ու հիվանդագին համառուպյամբ, որը գրքի և այն
կուլտուր էգոիստական նպատակների համար կուտակելու ուղ-

ղությունը վերածվում է մալուրյան: Կամ, այլ կերպ, գրքա-
մուլը գրքին ուղղված, սուր կերպով զարգացած ու անկում
սպրած երկրող և երեղ կարգի տեղական ռեֆլեքսներով
մաքղ է:

Նախորդ բոլոր դատողություններից հետո մենք ենթա-
դրում ենք, որ հենց նոր տրված ձևակերպումները բավա-
կանաչափ հասկանալի են, որպեսզի լրացուցիչ պարզաբան-
ման կարիք չունենան:

Գրքասերը կարող է գրքամուլ դառնալ, իսկ վերջինիս
համար գրքասեր դառնալն ավելի դժվար է, քանի որ գրքա-
մուլությունն ունի հետասերման (ատամլիզմի) որոշակի գծեր
և լավագույն դեպքում սուսկ պատահական մի քան կարող է
տալ մշակույթին (օրինակ՝ գրքամուլի մահը, որից հետո մը-
նում է նրա համարյա ձեռք չտված արժեքավոր գրադարանը):
Գրքամուլությունն այնպիսի երևույթ է, որին մեծ ուշադրու-
թյուն պետք է դարձնել, որովհետև այն ավելի շատ է տարած-
ված, քան սովորաբար կարծում են: Միայն թե քիչ է նկա-
տելի, որովհետև հազվադեպ է հասնում ծայրահեղություն
աստիճանների: Միույնատիկ կերպականությունը, ուստիկա-
նական-զորանցային զարոցական ռեժիմը, ոչ աշխատան-
քային իրավիճակը, ժամանակակից քաղաքակրթության
քաղքենիությունը և անջատվածությունը կենդանի բնություն-
ներից, ահա թե ինչն էր սնում վերջին հարյուրամյակի գրքա-
մուլությունը, շիրինելով արդեն այն, ինչ ասվել է իր տեղում:
Գրքասիրությունը, պայքարելով բիրտֆորիայի (վախ ու
բշտամանք գրքի հանդեպ) դեմ, պիտի պայքարի նաև գրքա-
մուլության դեմ. նախ, պայքարը գրքի նկատմամբ կրքի դեմ

մարքում է սերը գրքի նկատմամբ, իսկ երկրորդ, դիրքը սիրել-
լով հանդերձ չի կարելի թույլ տալ, որ նա տիրի մարզու էու-
թյանը: Պայքարելով գրքամուտության դեմ՝ գրքասերը հաս-
տատում է գրքի արժանիքները, որպես մի առարկայի, որը
ծառայում է մարդկության հաղորդակցման բարձր նպատակ-
ներին, որը հասարակական մշակութի ու նրա կենսական
գործոնի արգասիք է: Այս դիալեկտիկան կառուցարար է գի-
տակցվում գրքասերի կողմից, որն անհատապես նպաստում
է ինտելեկտուալ կյանքի հարստացմանը, բարձրացնում է
հարգանքը գրքի նկատմամբ, բարելավում որակը, նրա հա-
մար ստեղծում անանցողիկ հիշատակ՝ պահպանելով այն
գալիք սերունդների համար: Իսկական գրքասերի գրքի մաս-
նավոր հավաքությունը մշակութային գործ է և հանդիսա-
նում է՝ գոյություն ունեցող հասարակական գրապահոցների
մեծագույն մասի ծագմանը, գրքերը փրկելու և որոնելու հա-
մար գիտական արշավախմբեր կազմակերպելուն, գիրքը ամ-
բողջությամբ ու մանրամասնորեն հետազոտող, գրքասերնե-
րի կողմից պահպանվող գրքային հարստությունները հրա-
պարակող ընկերությունների ու կազմակերպությունների մե-
ծագույն մասի ստեղծմանը, գրքի նյութական ու զեղարվես-
տական որակի բարձրացմանը, գրքի կուլեկտիվ հավաքման,
պահպանման, բաշխման ուսցիտնալ մեթոդների մշակմանը,
գրքի ռեստավրացիային ու գիտական նկարագրությունը և, որ
ամենակարևորն է՝ կառավարության կամ մասնավոր անձանց
կողմից ոչնչացման մատնված, ինչպես նաև՝ մարդկանց ան-
փութությունն ու տգիտությունն հետևանքով բնաչնջման են-
թարկված և ամենակործան ժամանակի կողմից անհայտաց-

ման եզրին կանգնած մարդկային ստեղծագործական մտքի
արգյունքների պահպանմանը նպաստող գործոն: Գրքասեր-
ներ եղել են միշտ և ամեն տեսակ միջավայրում, սակայն
գիրքը միշտ չէ հանրամատչելի եղել, ժողովրդական մասսա-
ները միայն բնազգորեն էին զգում գրքի ամենահաղթ ուժը,
թեև գիրք շունեին իրենց ձեռքում, բայց նրանից վախենում
ու հարգում էին: Այժմ ժողովրդական մասսաների արթնա-
ցումը դարավոր քնից, գիտելիքների ձգտող հաշարավոր ե-
րիտասարդ ուժեր գրքի մի նոր դարաշրջան են բացում:
Գիրքն ազհասարակ պահանջում է ուշադիր և զգույշ վերա-
բերմունք, մեծ հարգանք, ինչպես ու պահպանում: Այս զգա-
ցումները պետք է շնանսիրաբար զարգացնել գրքի հետ գործ
ունեցող յօրաքանչյուր մարդու, հատկապես երիտասարդ
սերնդի մեջ: Առավել ևս դրանք պետք է հատուկ լինեն բոլոր
նրանց, ովքեր իրենց գասում են գրքասերների կարգը: Գրքա-
սիրությունը պետք է սնել ու պահպանել: Զէ՞ որ դա կենսա-
կան բնազդի կամ նպատակի ռեֆլեքսի գրոսերում է: Եթե այն
վերացվի ընդհանրապես, կլուվի կյանքի լծակներից մեկը:
Եթե այն անհրաժեշտ ձևով չյարգացնեն թեկուզ մի ուղղու-
թյամբ, կյանքի շատ զեղեցիկ ծաղիկներ կկործանվեն: Բայց
կարևոր է ոչ միայն գրքասիրության երևույթը, այլև դրա
բազմակողմանի ուսումնասիրությունը: Նախ և առաջ գրքա-
սիրության երևույթի ճիշտ հարցադրումը կարևոր է բիրլիո-
սցիտոլոգիայի համար, որն իր փորձային ընդհանրացումնե-
րի ու օրենքների կառուցման ժամանակ, որոնք ղեկավարում
են գրքի ընթացքը, չի կարող անտեսել այն գրքերը, որոնք
պահպանվում են կուլեկցիոնների ու գրքասերի գրադարանում

և բավական ընտիր ու արժեքավոր նյութ են տալիս գրքի ազդեցության, արժեքավորությունն ու շրջանառության մասին դատողությունների համար: Գրքի փիլիսոփայությունն ու հոգեբանությունը, գրքի նույն երևույթներն իրենց տեսանկյունից ուսումնասիրելու զեպքում նյութ կստանան գրքի բնույթի և գրքի ու ընթերցողի փոխազդեցության էության մասին: Ի հայտ կգա արդեն գոյություն ունեցող տեսական գրույթների ու գործնական եզրակացությունների ստուգման հնարավորություն: Այսպես, օրինակ, այստեղ արտահայտված գրույթների հիման վրա, Ռուբակինի այն հայեցակետը, որ «գիրքը և նրա հեղինակը գրքի և հեղինակի մեր պծագրումներն են (ընկալումները)», ճիշտ կլինի միայն գրքի հետ կապված հասկացությունների տեղակայված պատկերացումների պայմաններում, այսինքն այն, ինչ մենք տեսնում ենք գրքամուտքության մեջ և, հետևապես, սխալ է դիտակցության հասկացությունների, պատկերացումների, դատողությունների և ապրումների սովորական՝ շտեղակայված վիճակի համար: Ռուբակինի այն հետևությունը, թե խոսքը, նախադասությունը ուրիշի մտքի, ուրիշի ղգացմունքի հաղորդիչներ չեն, այլ գրգռիչներ են», բավականաչափ ճիշտ է գրքի մոլուցքով տառապողների համար և համարյա սխալ է գրքասերների համար, հետևապես կարիք է ղգում որոշ էական ճշուման, ավելի ստույգ՝ այն բանի հաստատման, որ խոսքը, նախադասությունը ու գիրքը և՛ անձնական գրգռիչներ են, և՛ ուրիշի մտքի, խոսքի, ղգացմունքների և այլնի հաղորդիչներ: Մեր կողմից առաջ քաշված հարցերի ուսումնասիրությունը կարևոր է նաև ընթերցանության ու դաստիարակության պը-

բորենների լուծման համար (այսինքն արդեն ունի ոչ միայն տեսական, այլև կիրառական նշանակություն): Հնդհանուր մանկավարժությունը և ընթերցանության դաստիարակումը հատուկ ուշադրություն պիտի հատկացնեն մի կողմից գրքի և գրքայնության, մյուս կողմից հասարակական գործունեության փոխազդեցության հարցին, ինչպես նաև «գիրքը բընության մեջ» և «բնության գիրքը» հարցերին, քանի որ վերացական գրքայնությունը և հակումը փրերի և ուրվականների» նկատմամբ ծնում է պատկերացումների տեղակայում, հետևապես մեր շոշափած թեմայի բազմակողմանի լուսաբանման ղեպքում նշված գիտցիպլինները, գիտակից ընթերցող ու քաղաքացի ստեղծելու համար, պետք է ձգտեն նաև այս պրորենների լավագույն լուծմանը, որպեսզի գրքի բովանդակությունն ու գիրքն ամբողջությամբ վերցրած լինեն ոչ թե լոկ գրգռիչներ, այլ հեղինակի մտքի ու խոսքի հաղորդիչներ, քանի որ այլ կերպ մշակույթի ծառանգորդությունը և գրքի դաստիարակական ազդեցությունը հաղիվ թե հնարավոր լինեն լրիվ շափով: Պրակտիկ կյանքի համար առաջ քաշված հարցի նշանակությունը միանգամայն պարզ է: Գրքասերներ հանդիպում են ամենուր, բոլոր մասնագիտությունների մեջ, հետևաբար գրքի նկատմամբ նրանց սերը պետք է ծառայի որպես ջահ, որ լուսավորում է գրքի ճանապարհը, որ քնույնիսկ մթնում է լույս տալիս», և թե կան «աշքեր, որոնք տեսնում են»: Եվ գրքասերները շրջապատի հայացքը պետք է ուղղեն ղեպի գիրքը, որը հարգելը, պահպանելն ու կատարելագործելը քիչ է, հարկավոր է կարգալու կյանք մտցնել: Այստեղ նորից անխուսափելիորեն հետե-

վում է այն միտքը, որ գիրքը և նրա հետ կապված հարցերը արդիականության կարևորագույն հարցերից են: Գրքասիրության առաջ մեր երկրում դարգացման լայն հորիզոններ են բացվում: Նրա խնդիրն է՝ գիրքը դարձնել հաճելի, գրավիչ ու օգտակար, հաստատել այն լայն, կենդանի ու միաժամանակ ամուր հիմքի վրա, պատվաստել գիրքը՝ կենդանի ու հավերժ խոսքի այդ անոթը, պահպանելու անհրաժեշտության գիտակցումը, ի վերջո, հավաքել ժամանակի ու մարդկանց կողմից արդեն մաշված, կիսակենդան, բայց դեռ արժեքավոր գրքերը, որպեսզի Ռուսաստանի գրքի շտեմարաններում մշտապես պահպանվեն մշակույթի և քաղաքակրթության հին ու նոր հուշարձանները:

15.XI-1924.

ԿՈՒՅԱԿՎ ՄԻՆԱՅԻՆ ԿՈՒՆՍԿՐԷ

ԳՐՔԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԳՐՔԱՄՈՒՈՒԹՅՈՒՆ
(Տեսական ակնարկ)

КУФАЕВ МИХАИЛ НИКОЛАЕВИЧ
БИБЛИОФИЛИЯ И БИБЛИОМАНИЯ
(Теоретический очерк)

(На армянском языке)
Общество книголюбов Армении
Издательство «Советакан грох»
Ереван 1981

Հրատ. խմբագիր՝ Ա. Հ. ԳՈՂՈՍՅԱՆ
Նկարիչ՝ և զեղ. խմբագիր՝ ԱՆ. Վ. ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ
Տեխ. խմբագիր՝ Մ. Հ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ
Վերստուգող սրբագրիչ՝ Մ. Լ. ԼԵՎՈՆՅԱՆ

Հանձնված է շարվածքի 24 փետրվարի 1981 թ.: Ստորագրված է տպագրության
24 ապրիլի 1981 թ., թուղթ՝ № 1 70×109^{1/22} 3,85 պայմ. մամ. տպ. 5,5 մամ.: հրատ:
3,05 մամ. պատվեր 151, տպաքանակ 3000: Գինը 40 է.: Տառատեսակ՝ գրքի սովորական, տպագրություն՝ հարթ:

«Սովետական գրող» հրատարակչություն, Երևան—9, Տեղյան 91:

Տպարանի հասցեն՝ ԳԱ հրատարակչության էջփածոների տպարան
Экспедиционная типография Издательства АН Арм. ССР